

บทที่ 7

สรุปและข้อเสนอแนะ

ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาพื้นถิ่นในภาคตะวันออก มีแหล่งข้อมูลและหลักฐานที่สำรวจพบกระจายอยู่ทั่วไปในเขตพื้นที่ของภาคตะวันออกตอนบน และภาคตะวันออกตอนล่าง ตามเขตองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในเขตเมืองหรือเขตเทศบาล และในเขตนอกเมืองหรือเขตองค์การบริหารส่วนตำบล(อบต.) จำนวนแหล่งข้อมูล และ จำนวนองค์การบริหารส่วนตำบลที่มีแหล่งข้อมูลจะพบในจำนวนอัตราส่วนที่แตกต่างกัน ไปขึ้นอยู่กับภูมิหลังและความสำคัญของเขตพื้นที่ที่ตั้งอยู่ในเมืองหรือชุมชนนอกเมือง โดยเฉพาะเขตพื้นที่เมืองเก่าเคยมีความเจริญทางศิลปะและวัฒนธรรมมาแต่แรก หรือเมืองที่เคยเป็นศูนย์กลางการปกครอง เมืองท่าขนส่งสินค้าหรือค้าขายระหว่างเมืองภายในประเทศ และต่างประเทศ เมืองสำหรับการพักผ่อนตากอากาศและการท่องเที่ยว เป็นต้น เขตพื้นที่ในชุมชนเมืองและชุมชนนอกเมืองเหล่านี้พบว่ามีแหล่งข้อมูลทางศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาพื้นถิ่นจำนวนมาก และพบหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการทับซ้อนทางรูปแบบศิลปกรรมและ/หรือ โบราณสถานที่ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นไว้อย่างต่อเนื่องในแต่ละช่วงเวลา อย่างไรก็ตามจากแหล่งข้อมูลทางศิลปวัฒนธรรม (ศิลปกรรม) และภูมิปัญญาพื้นถิ่น (ศิลปหัตถกรรม) มีการสำรวจพบในเขตพื้นที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 2 เขต คือเขตเมือง และเขตนอกเมือง โดยเฉพาะในพื้นที่เขตเป้าหมายขององค์การบริหารส่วนตำบลที่มีการสำรวจ และวิจัยพบว่ามีจำนวนเขตพื้นที่พบแหล่งข้อมูลมีอัตราส่วนที่สูงมาก แต่ผลการวิเคราะห์และสรุปการวิจัยข้อมูลพื้นฐานแบบกว้างเป็นภาพรวมทั่วไป ยังไม่สามารถสรุปและกำหนดเอกลักษณ์ของภาคตะวันออกทางศิลปกรรมและศิลปหัตถกรรมได้ว่ามีรูปแบบและ/หรือรูปลักษณะแบบภาพรวมได้อย่างชัดเจนในแต่ละประเภทผลที่ได้รับเป็นการวิเคราะห์แหล่งข้อมูลฯ ตามจำนวนองค์การบริหารส่วนตำบลและเทศบาลของแต่ละเขตพื้นที่ตั้งทางศิลปกรรมและศิลปหัตถกรรมโดยจำแนกและแบ่งประเภทของรูปแบบทางศิลปกรรมและศิลปหัตถกรรมตามความเด่นชัดของรูปแบบความมีเอกลักษณ์และความเป็นตัวแทนของยุคสมัยแต่ละช่วงเวลาแบบกว้าง ๆ ได้ผลสรุปการศึกษาวิจัยแหล่งข้อมูลทางศิลปกรรมและศิลปหัตถกรรมในเขตองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยเฉพาะองค์การบริหารส่วนตำบล(อบต.)โดยภาพรวมพื้นฐานดังนี้คือ

1. ด้านปัจจัยพื้นฐาน: บทบาทต่อรูปแบบศิลปกรรมและศิลปหัตถกรรม

1.1 เขตเมืองหรือเทศบาล

(1.1.1) ศูนย์กลางความเจริญเขตพื้นที่หลักทางอารยธรรม: เป็นเขตนำแบบอย่างและมีอิทธิพลจากภายนอกเมืองเข้ามาสู่ภายในเมืองมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจมากกว่าพื้นที่เขตอื่น โดยเฉพาะเขตอำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี เขตอำเภอบางปะกงและ

อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา มีเขตพื้นที่ติดต่อกับกรุงเทพมหานคร สามารถเดินทางติดต่อระหว่างกันได้สะดวก การรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากเมืองหลวงหรือส่วนกลางย่อมเกิดขึ้นได้ง่ายและต่อเนื่อง จากหลักฐานทางศิลปกรรม เช่น จิตรกรรมฝาผนัง พระอุโบสถ วิหาร อาคารและสิ่งปลูกสร้างในเขตพื้นที่เมืองบางปลาสร้อย¹ (ปัจจุบันคือจังหวัดชลบุรี) ส่วนมากเป็นศาสนสถานที่ได้รับการสร้างและ/หรือบูรณะขึ้นใหม่ตามแบบอย่างพระอุโบสถและวิหารจากเมืองหลวง สมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

(1.1.2) ลักษณะภูมิศาสตร์ทางวัฒนธรรม “ความหลากหลายของที่ตั้งเมือง” :

ภาคตะวันออกมีลักษณะภูมิประเทศแตกต่างกันใน 2 เขตพื้นที่หลักคือภาคตะวันออกตอนล่างมีพื้นที่ติดชายฝั่งทะเล ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมง และเกษตรกรรม ภาคตะวันออกตอนบนประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและปศุสัตว์ ชุมชนเมืองนิยมตั้งหลักแหล่งอยู่ริมแม่น้ำมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น แม่น้ำบางปะกง แม่น้ำปราจีนบุรี² แม่น้ำจันทบุรี เป็นต้นแหล่งอารยธรรมสำคัญของภาคตะวันออกคือ “เมืองศรีมโหสถ” อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรีและชุมชนเมืองโบราณเขตพื้นที่ อบต. คลองนารายณ์ และบริเวณใกล้เคียง อำเภอเมืองจังหวัดจันทบุรีชุมชนทั้งสองแห่ง โดยภูมิฐานเป็นเมืองใหญ่และมีความสำคัญ เมืองศรีมโหสถนอกจากบริเวณตัวเมืองที่โอบล้อมไปด้วยคูน้ำคันดินทั้งภายในและบริเวณรอบเมือง ยังหนาแน่นไปด้วยโบราณสถาน ส่วนชุมชนเมืองดั้งเดิม อบต. คลองนารายณ์ เจริญสาธะบายมีผู้คนพื้นเมืองตั้งถิ่นฐานมีความเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและวัฒนธรรมกับ“พวกจาม”ที่เป็นพวกพ่อค้าหรือนักเดินเรือทางทะเลจนเกิดชุมชนที่เป็นศูนย์กลางการติดต่อขึ้นในบริเวณดังกล่าว การเข้ามาของพวกจามหรือพ่อค้าชาวอินเดียได้นำเอาศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธเข้ามาเผยแพร่แก่ชาวเมือง เกิดการสร้างศาสนสถานแบบจามขึ้น เห็นได้จากแผ่นหินสลักที่อาจเป็นหน้าบันหรือทับหลัง “แบบธาลาบริวัต” นอกจากติดต่อกับพวกจามในช่วงเวลาผ่านมามีการติดต่อกับพวกขอมสมัยก่อนเมืองพระนครด้วยเพราะประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 – 13 ได้เกิดกลุ่มบ้านเมืองรอบ ๆ ทะเลสาบเขมร³ ชุมชนเมืองนอกจากจะตั้งหลักแหล่งริมแม่น้ำ ยังนิยมตั้งหลักแหล่งริมทะเลหรือใกล้กับทะเลด้วย เช่น เมืองศรีพะโล พื้นที่เขต อบต. หนองไม้แดง อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรีมีลักษณะสำคัญของเมืองคือจะตั้งอยู่ริมทะเลและเป็นเมืองท่าอยู่บนเส้นทางเดินเรือทางทะเลบริเวณชายฝั่งทะเลตั้งแต่จังหวัดชลบุรีลงไปถึงจังหวัดตราดมีการสำรวจพบแหล่งเรือจมจำนวนมากมีหลักฐานทางโบราณวัตถุที่สำรวจพบในบริเวณเขตพื้นที่ตัวเมืองศรีพะโล ได้แก่ ภาชนะเครื่องปั้นดินเผามีลักษณะวิธีการ

¹ มีชื่อปรากฏในสมัยอยุธยาตอนกลาง

² ชื่อแม่น้ำบางปะกงที่ไหลผ่านพื้นที่เขตจังหวัดปราจีนบุรี

³ ศรีศักร วัลลิโภดม. “จันทบุรี – ปราจีนบุรีกับการเป็นแหล่งอารยธรรมภาคตะวันออก”
ค้นหาคัดของเมืองโบราณ.2538 หน้า 529.

ผลิตแบบต่าง ๆ สมัยสุโขทัย และสมัยราชวงศ์หมิงของจีน หลังจากการเปลี่ยนแปลงทาง ภูมิศาสตร์ในบริเวณเขตพื้นที่เมืองศรีพะโล่มีอิทธิพลให้พื้นที่ตั้งไม่เหมาะสมที่จะเป็นเมืองท่าเช่น เดิมความเจริญของชุมชนเมืองได้ขยายตัวลงไปทางใต้ของเมืองศรีพะโล่ในจังหวัดชลบุรีปัจจุบัน และไปตั้งหลักแหล่งชุมชนเมืองแห่งใหม่ขึ้นที่บางปลาสร้อย ซึ่งมีทำเลที่ตั้งเหมาะสมกว่าและเจริญ สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

(1.1.3) การเคลื่อนย้ายของชนต่างวัฒนธรรม “จีน” ในเขตชุมชนเมืองท่า: ภาค ตะวันออกเป็นภูมิภาคที่ตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าและเส้นทางการติดต่อของอาณาจักรสำคัญมาตั้งแต่ อดีตจนถึงปัจจุบัน ภาคตะวันออกจึงเป็นภาคที่รวมของประชาชนหลายเชื้อชาติและหลายภาษา นอกจากประชากรชาวไทย มีประชากรเชื้อสายเขมร ลาว ญวน จีน กลุ่มมุสลิมปาเกีสถานและ ชนกลุ่มน้อย เช่น ชาวชองและกะเหรี่ยง เป็นต้น การเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในภาคตะวันออกของ ชนต่างวัฒนธรรมได้นำความเชื่อ ศาสนาแบบพุทธมหายาน ภาษา ภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรม เข้ามาในภูมิภาคนี้ด้วยโดยเฉพาะ “ชนชาติจีน” ได้อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งตั้งแต่ประมาณตอน ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา และเพิ่มมากขึ้นสมัยกรุงธนบุรี ในช่วงตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน มหาราชเป็นต้นมามีเขตพื้นที่ตั้งหลักแหล่งและประกอบอาชีพมากในชุมชนเมืองของ 3 จังหวัด คือจังหวัดชลบุรี จังหวัดจันทบุรีและจังหวัดฉะเชิงเทรา มีอาชีพทางศิลปวัฒนธรรมและมีอิทธิพล ต่อภาคตะวันออกคือ การก่อสร้าง การต่อเรือ การแกะสลักหิน การเขียนและการปั้น ฯลฯ ชนชาติจีนได้นำความรู้และวิธีการเข้ามาเผยแพร่พร้อมกับการอพยพมาหาแหล่งทำกินใหม่ที่อุดม สมบูรณ์ ไม่มีปัญหาทางธรรมชาติเหมือนกับแผ่นดินแม่ของตัวเอง ภูมิปัญญาของชนต่าง วัฒนธรรมจากจีนหลายประเภทได้หยั่งรากลึกในชุมชนเมือง และชุมชนกึ่งหมู่บ้านกึ่งเมืองที่มีความ เจริญได้แก่อำเภอเมือง อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทราเป็นต้นเกิดการผสมผสานกับรูปแบบคตินิยมทางศิลปกรรมและศิลปหัตถกรรม แบบไทยขึ้นในชุมชนเมืองท่าเขตพื้นที่ต่าง ๆ ของภาคตะวันออก

(1.1.4) การจัดตั้ง “มณฑล” ศูนย์กลางการปกครอง:ความ เป็นแหล่งอารยธรรม รัชกาลที่ 5 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้จัดตั้ง “มณฑลปราจีน” พ.ศ.2437 แรกเริ่มจัดตั้งมี 3 เมือง คือ เมืองปราจีน เมืองฉะเชิงเทราและเมือง นครนายก โดยมีข้าหลวงใหญ่ประจำอยู่ที่เมืองปราจีน คือ พลตรีพระยาฤทธิรงค์ธรรมา (ศุข ชูโต) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลคนแรกและ พ.ศ.2437 มณฑลปราจีนได้รับโอนเมืองชลบุรี เมืองพนัสนิคม และเมืองบางละมุงมาอยู่ในเขตปกครอง ต่อมา พ.ศ.2449 จัดตั้ง “มณฑลจันทบุรี” ประกอบด้วย 3 เมือง คือ เมืองจันทบุรี เมืองระยอง และเมืองตราด ตั้งขึ้นหลังจากเหตุการณ์ รศ. 112 และฝรั่งเศสได้ถอนกำลังทหารออกไปจากเมืองจันทบุรีได้ 2 ปี การจัดตั้งมณฑลใน

2 เขตพื้นที่ของภาคตะวันออกเฉียงตอนบนและภาคตะวันออกเฉียงในรัชกาลที่ 5 เป็นช่วงเวลา ที่มณฑลปราจีนและมณฑลจันทบุรีมีความเจริญรุ่งเรืองมากกว่าสมัยใด เขตพื้นที่เมืองมีการก่อสร้าง อาคารทางสาธารณะและอาคารทางราชการปรากฏจำนวนเพิ่มสูงขึ้นมากต่อมา พ.ศ.2445 ได้ย้าย ที่ว่าการมณฑลปราจีนจากที่ตั้งเดิมเมืองปราจีน ไปตั้งขึ้นใหม่ที่ใหม่เมืองฉะเชิงเทราและขยายอาณาเขต ต่อลงไปถึงชายทะเลรวมเมืองชลบุรี เมืองพนัสนิคม และเมืองบางละมุงเข้าไว้กับมณฑลปราจีน ด้วย หลังจากมณฑลปราจีนได้ย้ายมาตั้งที่เมืองฉะเชิงเทรา มีการพัฒนาเขตพื้นที่และการก่อสร้าง อาคารทางราชการ อาคารที่พัก รวมถึงมีการจัดตั้งหน่วยทหารระดับกองพลเป็นหน่วยที่พร้อมรบ ประจำอยู่ที่มณฑลด้วย

การจัดตั้งมณฑลปราจีนและมณฑลจันทบุรีมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อเป็นศูนย์กลางของการปกครอง และทางยุทธศาสตร์เป็นสำคัญเพราะเหตุว่าในช่วงเวลานี้ ลัทธิล่าอาณานิคม จากประเทศทางตะวันตกได้เข้ามาบีบบทบาทในดินแดนของประเทศเพื่อนบ้านและเริ่มขยายแทรก ซึมอิทธิพลเข้ามาสู่ประเทศไทย จนเกิดกรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเรียกเหตุการณ์นี้ว่า “รศ.112” เป็นเหตุการณ์ที่ประเทศไทยต้องเผชิญกับภัยจักรวรรดินิยมที่มีความรุนแรงมากที่สุด วันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ.2436 ทหารฝรั่งเศสได้ยกกองทัพเข้าสู่เมืองจันทบุรีและยึดเมืองไว้เป็น เวลา 11 ปี และช่วงที่ฝรั่งเศสยึดครองเมืองจันทบุรีรวมทั้งเมืองตราดได้สร้างอาคารที่พักทหาร ตึกกองรักษาการณ์ และที่คุ้มขังนักโทษหรือเรียกว่า “คุกจีโก” ไว้ที่ปากน้ำแหลมสิงห์ อำเภอ แหลมสิงห์ จังหวัดจันทบุรี ส่วนจวนผู้ว่าราชการฝรั่งเศสยึดครองเมืองตราดตั้งอยู่ที่ อบต.วัง กระแจะ อำเภอเมือง จังหวัดตราด ดังนั้นพ.ศ. 2437 – 2449 มีการพัฒนาทางกายภาพและการ เปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมในมณฑลศูนย์กลางการปกครองของ 3 เมือง คือ ปราจีนบุรี จันทบุรี และฉะเชิงเทราเป็นหลักใหญ่

1.2 เขตนอกเมือง หรือ อบต.

(1.2.1) การดำรงอยู่ของวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมของชนต่างวัฒนธรรม: เขต ท้องถิ่น (อบต.) หรือเขตนอกเมืองเป็นเขตพื้นที่ของชุมชนที่มีวัฒนธรรมและความเป็นอยู่ไม่เปลี่ยนแปลงมาก ถ้าเปรียบเทียบกับชุมชนเมืองโดยเฉพาะชุมชนหมู่บ้านตั้งอยู่ห่างไกลออกไปในเขตอบต. ของอำเภอนอกเมืองจะพบแหล่งข้อมูลทางศิลปกรรม และศิลปหัตถกรรมของชนพื้นถิ่นและ/หรือ ชนต่างวัฒนธรรมได้แก่ชาวชองและชาวลาวที่ยังดำรงเอกลักษณ์ทางรูปแบบของวัฒนธรรมดั้งเดิม คงอยู่ได้เช่น ในเขตพื้นที่ขององค์การบริหารส่วนตำบล กิ่งอำเภอเขาคิชฌกูฏ จังหวัดจันทบุรี องค์การบริหารส่วนตำบลของอำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี เป็นต้น ความบริสุทธิ์ของ ศิลปวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมของชาวชองชนพื้นถิ่นดั้งเดิมยังคงอนุรักษ์สืบสาน โดยกลุ่มชาวชอง อย่างเหนียวแน่นในช่วงวันหยุดเทศกาลสำคัญจะมีกิจกรรมการแสดงทางประเพณีและเปิดให้ผู้สนใจได้ เข้าร่วมมาต่อเนื่องทุกปีโดยเฉพาะเรือนที่อยู่อาศัยของชนชาวชองการปลูกสร้างเรือนยังคงรูปแบบ

ดั้งเดิมใช้วัสดุที่หาได้ในท้องถิ่นและเป็นรูปแบบเรือนเครื่องผูกพื้นดินที่แตกต่างไปจากเรือนประเภทเดียวกันในจังหวัดอื่น ๆ ของภาคตะวันออกเฉียง

(1.2.2) การเคลื่อนย้ายของชนชาติลาวในท้องถิ่น “ลงหลักและปักฐาน” :

ชนต่างเชื้อชาติที่ถูกกวาดต้อนและอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์ไทยในแต่ละรัชกาลและสมัยต่าง ๆ มีหลายระยะด้วยกัน ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชสมัยกรุงธนบุรีจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสมัยรัตนโกสินทร์ “ชนชาติลาว” เป็นชนต่างวัฒนธรรมที่ถูกกวาดต้อนและอพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาในเขตพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงมากที่สุดโดยโปรดเกล้าฯ ให้เข้ามาตั้งหลักแหล่งในเขตพื้นที่ อปต. บ้านใหญ่ (เดิมคือบ้านใหญ่ลาว) อำเภอเมืองหมู่บ้านหัวลิง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก อปต. ดงกระทงยาม อำเภอศรีมหาโพธิ์ อปต. โคนปีบ อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี อปต. หัวสำโรง อำเภอแปลงยาว จังหวัดฉะเชิงเทรา อำเภอพนัสสนิม จังหวัดชลบุรี เป็นต้น การตั้งถิ่นฐานของชนชาติลาวพวน ลาวโซ่ง และลาวเวียงจะอยู่ปะปนกับคนไทย จีน เขมรและมอญ โดยตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ตามหมู่บ้านและชุมชนท้องถิ่นในเขตที่ทางการกำหนดให้ ลักษณะของการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวชนชาติลาวจะปกครองกันเองและพบว่าชาวลาวเป็นชนชาติที่มีบทบาทเด่นทางศิลปะและวัฒนธรรมมากที่สุดเป็นกลุ่มชนมีความมั่นคงในขนบธรรมเนียมและประเพณี สามารถบูรณาการทางสังคมให้เกิดขึ้นแก่ชุมชนลาวและต่างชาติในถิ่นที่กลุ่มชนลาวไปตั้งหลักแหล่งอยู่ไม่ว่าจะเป็นเขตพื้นที่ใดของภาคตะวันออกเฉียง ลังก่อสร้างประเภทเรือนพักอาศัย ศิลปหัตถกรรมประเภทเครื่องจักสาน มีรูปแบบที่เด่นเป็นต้นแบบให้ชนชาวไทยได้ศึกษาและพัฒนาเกิดแตกดอกออกผลผลิตภัณฑ์ศิลปหัตถกรรมทางการจักสานรูปแบบใหม่ต่อไป

(1.2.3) ภูมิรัฐศาสตร์สู่เส้นทางเดินทัพและ “อนุสรณ์สถาน” : ลักษณะภูมิ

ประเทศของภาคตะวันออกเฉียงเป็นที่ราบลุ่มที่สูงและป่ารวมถึงชายฝั่งทะเลและเกาะต่างๆ ทางตะวันออกเฉียงตอนบนสุดมีชายแดนเขตพื้นที่ติดต่อกับประเทศกัมพูชาประชาธิปไตยมีทิวเขาบรรทัดอยู่ถัดจากทิวเขาจันทบุรีไปทางตะวันออกเฉียง มีทิศทางในแนวเหนือใต้ถิ่นพรมแดนประเทศทั้งสองเป็นระยะทางยาวโดยตลอดตั้งแต่อำเภอโป่งน้ำร้อนสิ้นสุดทิวเขาที่แหลมสารพัดพิช อำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด ชุมชนของไทยบริเวณพื้นที่แนวเขตแดนประเทศกัมพูชาคือ เมืองปราจีนบุรี เมืองนครนายก เมืองอรัญประเทศ (ตั้งอยู่ในจังหวัดสระแก้ว) มีเรื่องราวส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับการทำศึกสงครามระหว่างสองอาณาจักรเป็นหลักตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีเส้นทางบกและทางน้ำเป็นเส้นทางเดินทัพที่สำคัญ สมัยกรุงศรีอยุธยาเส้นทางเดินทัพจะผ่านอำเภอบ้านนา จังหวัดนครนายก ค่านกบแจ๊ะอำเภอบึงสามพัน ค่านหมูมาน อำเภอกบินทร์บุรีจังหวัดปราจีนบุรี ค่านพระปรัง อำเภอเมืองสระแก้วจังหวัดสระแก้ว สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย พ.ศ.2309 พระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นพระยาวชิรปราการได้พาสมัครพรรคพวกตีฝ่าวงล้อมของพม่าออกจากกรุงศรีอยุธยา มาหากำลังสนับสนุนทางหัวเมือง

ชายทะเลภาคตะวันออก โดยเสด็จผ่านมาทางเมืองนครนายก เมืองปราจีนบุรี เมืองชลบุรี เมืองระยองและเมืองจันทบุรี

ความสำคัญทางภูมิศาสตร์ของภาคตะวันออกนำไปสู่เส้นทางเดินทัพหรือเส้นทางยุทธศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยาในช่วงระยะเวลาและพื้นที่ต่าง ๆ กัน จากการศึกษาพื้นที่ภาคตะวันออกตอนบนและภาคตะวันออกตอนล่างบนเส้นทางเดินทัพเดิมระหว่างกรุงศรีอยุธยาไปกรุงกัมพูชาและกรุงศรีอยุธยามาจังหวัดจันทบุรีพบหลักฐาน “อนุสรณ์สถาน” ปรากฏอยู่ตามเขตพื้นที่จุดต่าง ๆ ของแต่ละจังหวัดที่กองทัพเสด็จผ่านและ/หรือจุดพักทัพที่สำคัญหลักฐานที่พบจากแหล่งข้อมูลมี 2 แบบคือหลักฐานที่ได้รับการสร้างขึ้นไว้แต่เดิมและหลักฐานที่ได้รับการสร้างขึ้นไว้ในระยะหลัง โดยมีเจตนาร่วมเดียวกันคือ “อนุสรณ์สถาน” เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ การเมืองและสังคมมีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในเขตพื้นที่ภาคตะวันออกตอนบนสุดตั้งแต่จังหวัดนครนายกถึงจังหวัดสระแก้วและเรื่องราวเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในเขตพื้นที่ภาคตะวันออกตอนล่างตั้งแต่จังหวัดชลบุรีลงไปถึงจังหวัดจันทบุรีและจังหวัดตราดโดยรวมพื้นที่บางส่วนของอำเภอบางคล้าจังหวัดฉะเชิงเทราด้วย

(1.2.4) **สุนทรียภาพทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางทะเลกับความเป็นแหล่งตากอากาศและการท่องเที่ยว:** ภาคตะวันออกตอนล่างตั้งแต่จังหวัดชลบุรีลงไปถึงจังหวัดตราด มีพื้นที่ด้านทิศตะวันตกติดต่อกับอ่าวไทยมีพื้นที่ราบชายฝั่งทะเลยาว 515 กิโลเมตร เริ่มตั้งแต่อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทราลงมาทางใต้จนถึงจังหวัดตราด มีเกาะตั้งเรียงรายอยู่ตามชายฝั่งรวม 144 เกาะในจำนวนนี้เป็นเกาะในเขตพื้นที่จังหวัดตราด 50 เกาะ และในเขตพื้นที่จังหวัดชลบุรี 43 เกาะ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางทะเลของภาคตะวันออกมีความสวยงามประกอบกับพื้นที่ตั้งอยู่ไม่ไกลจากกรุงเทพฯ เป็นปัจจัยสำคัญที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศจากทุกสารทิศให้เขามาพักผ่อนและตากอากาศในบริเวณตำบลอ่างศิลา ตำบลแสนสุขเขตอำเภอเมืองและตำบลท่าเวียงย์เขตอำเภอเกาะสีชังจังหวัดชลบุรี จากการวิจัยทราบว่าตั้งแต่สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดพื้นที่ทะเลและแหล่งธรรมชาติของจังหวัดชลบุรี จังหวัดจันทบุรีและจังหวัดตราดมากทรงเสด็จมาท่องเที่ยวและพักผ่อนตากอากาศเป็นเวลาหลายครั้ง โดยเฉพาะทรงมาตั้งค่ายหลวงพักแรมที่ตำบลอ่างศิลาและเสด็จมาพักตากอากาศบนพื้นที่เกาะสีชังและทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างที่ประทับแปรพระราชฐานในช่วงฤดูร้อนขึ้นที่เกาะสีชังและพระราชทานนามว่า “จุฑาทูราชฐาน” มีอาคารที่ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ก่อสร้างจำนวนหลายหลัง พ.ศ.2492 สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ที่ทรงโปรดและต้องพระราชหฤทัยจังหวัดจันทบุรีบริเวณเขาไร่ยา ตรงบริเวณทางแยกตัวเมืองจันทบุรีและทางไปจังหวัดตราด มีธรรมชาติสวยงามเจียบสงบ พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเรือนไม้ 2 หลังเรียกว่า “เรือนเทา” และ “เรือนแดง” สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระองค์ที่ทรงประทับเรือนเทาและต่อมาภายหลังพระราชทานชื่อว่า “วังสวนบ้านแก้ว” พระ

ราชจริยวัตรของพระองค์ขณะเมื่อมาประทับอยู่ที่วังสวนบ้านแก้วทรงโปรดงานในหลายด้าน และที่มีบทบาทมากคือ พระองค์ทรงพัฒนาการท่องเที่ยวอันบูรณาการกรรมพื้นบ้านของจังหวัด จันทบุรีให้มีคุณภาพและมาตรฐานที่สูงขึ้นประการสำคัญทรงนำผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวจากฝีมือชาวบ้านส่งไปจำหน่ายและเผยแพร่ทั้งภายในและต่างประเทศ

พ.ศ.2481 – 2500 สมัยจอมพลป.พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีมีนโยบายพัฒนาพื้นที่ตำบลแสนสุข (บางแสน) ให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวและพักผ่อนตากอากาศสำหรับข้าราชการและประชาชนทั่วไป มีการก่อสร้างโรงแรมองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว (อสท) ปัจจุบันคือโรงแรมบางแสนบีชริゾート สร้างบ้านพักสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี บริเวณเชิงเขาสามมุข และสร้างบ้านพักชั้นเดียวหรือบังกะโรสำหรับประชาชนทั่วไปเป็นต้น ในช่วงระยะเวลาของการสร้างชาติด้วยวัฒนธรรมสมัยจอมพลป.พิบูลสงคราม ปรากฏผลเป็นการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชนพื้นถิ่นในเขตพื้นที่จังหวัดชลบุรีอย่างไม่เคยมีมาก่อนหรือ พ.ศ.2497 การจัดตั้งวิทยาลัยวิชาการศึกษา บางแสน (วศ. บางแสน) ปัจจุบันคือมหาวิทยาลัยบูรพาตั้งอยู่ที่ตำบลแสนสุข อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี ตามนโยบายการกระจายการศึกษาออกจากส่วนกลางและเป็นสถานศึกษาระดับอุดมศึกษาของภูมิภาคแห่งแรกของประเทศไทย เหตุผลการจัดตั้งประการหนึ่งคือ บางแสนเป็นศูนย์กลางของสถานที่พักผ่อนตากอากาศมีชื่อเสียงของประเทศจะสามารถดึงดูดนิสิตนักศึกษาให้มาศึกษาต่อ ณ สถานศึกษาแห่งนี้

ข้อเสนอแนะและการประยุกต์ใช้ จากข้อสรุปด้านปัจจัยพื้นฐานที่มีบทบาทต่อรูปแบบศิลปกรรมและศิลปหัตถกรรมในเขตพื้นที่ภาคตะวันออกพบว่าพื้นที่ของแหล่งทางศิลปวัฒนธรรมและแหล่งทางอารยธรรมตั้งอยู่บนเขตพื้นที่ของชุมชนเมือง และชุมชนนอกเมืองแบบกระจายตัวอยู่ทั่วไป และเป็นแหล่งข้อมูลมีหลักฐานความเป็นมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน แหล่งข้อมูลหลายแห่งมีหลักฐานเหลือเพียงเนิน โบราณสถาน เนินดินและซาก โบราณสถานมีเขตพื้นที่ทับซ้อนกับเขตพื้นที่ของชาวบ้านแหล่งข้อมูลทางศิลปวัฒนธรรมหลายแห่งเป็นเขตพื้นที่เมืองเก่าตั้งอยู่ร่วมไปกับเมืองใหม่ที่กำลังขยายตัวและต้องการใช้พื้นที่เพื่อการปลูกสร้างอาคารหรือตัดถนนผ่าน ปัญหาดังกล่าวมาพร้อมกับการพัฒนา ความก้าวหน้าและความเจริญของสังคมยุคอุตสาหกรรมใหม่ในเขตพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกตั้งแต่พ.ศ.2527 เป็นต้นมา (เริ่มต้นของแผนฯ 5) เพื่อให้เขตพื้นที่โครงการฯ เป็นฐานอุตสาหกรรมหลักและประตูเศรษฐกิจใหม่ของประเทศที่จะให้เขตพื้นที่หลักรองรับการขยายตัวด้านอุตสาหกรรมและลดความแออัดของกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ผลกระทบที่ตามมาคือ มีการสร้างโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ การสร้างท่าเรือขนาดใหญ่ มีผลให้พื้นที่พัฒนากลายเป็นสภาพเมือง ชุมชนเมือง มีการก่อสร้างอาคาร บ้านเรือนและสิ่งปลูกสร้างอื่น ๆ ตามแนวชายฝั่งทะเล ปัญหานี้นอกจากจะเป็นการทำลายภูมิทัศน์อันสวยงามตาม

ธรรมชาติยังก่อให้เกิดการเสียภาวะสมดุลตามธรรมชาติด้วยนอกจากนั้น โรงงานและอาคารปลูกสร้างคล่อมทับลงบนเขตพื้นที่ทางศิลปะและวัฒนธรรม แหล่งทางโบราณคดีที่มีคุณค่าของชุมชนดั้งเดิมย่อมมีผลทำลายหลักฐานทางวัฒนธรรมของชุมชนให้สูญสลายไป ถึงแม้ว่าผลกระทบของการพัฒนาอุตสาหกรรมใหม่ต่อศิลปวัฒนธรรมของชาติและชุมชนจะเป็นผลทางนามธรรมมองเห็นได้ยากแต่ผลกระทบนี้จะมีผลต่อประชาชนทางด้านจิตสำนึกและความตระหนักในเรื่อง “คุณค่าทางวัฒนธรรม” เป็นความสำนึกต่อสิ่งดีสิ่งงามที่มีอยู่ในชุมชนของตนเองอย่างเป็นธรรมชาติที่สุดองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเขตพื้นที่ต้องมีส่วนร่วมและมีความรับผิดชอบต่อสมบัติทางศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นตัวเอง มีวิสัยทัศน์ต่อการอนุรักษ์สืบสานและสร้างสรรค์(พัฒนา)ให้มีความสอดคล้องรับกับรัฐธรรมนูญแห่งพระราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2540 โดยเฉพาะหมวดที่ 9 การปกครองส่วนท้องถิ่น มาตรา 289 ระบุว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นย่อมมีหน้าที่บำรุงรักษาศิลปะจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น โดยมีข้อเสนอแนะ 2 ข้อคือ

ประการแรก “การวางผังเมืองรวม” องค์กรท้องถิ่นต้องมีบทบาท “การวางผังเมือง” บนเขตพื้นที่ของชุมชนเมืองและชุมชนนอกเมืองขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และเทศบาลควรได้รับการพิจารณาและดำเนินการให้นำไปสู่แผนการปฏิบัติได้จริง มีความเป็นรูปธรรม จัดแบ่งเขตพื้นที่ของชุมชนเมืองและชุมชนนอกเมืองตามลักษณะของการใช้ที่ดิน สร้างความสมดุลระหว่างสังคมทางเกษตรกรรมประมงอุตสาหกรรมกับศิลปวัฒนธรรมร่วมกัน จัดการที่ดินให้เหมาะสมกับการเติบโตของชุมชนในแต่ละท้องถิ่นไม่ให้เกิดปัญหาการรุกกล้าพื้นที่สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและทางศิลปวัฒนธรรม องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะต้องมีวิสัยทัศน์ของ “การวางผังเมืองรวมของท้องถิ่น” โดยให้สอดคล้องกับผังเมืองรวมของจังหวัดและผังเมืองภาคจากส่วนกลาง “ไม่อยากจะเห็น” การเติบโตและการใช้พื้นที่ดินของท้องถิ่นเป็นไปอย่างไร้ทิศทาง “อยากเห็น” การจัดระเบียบชุมชนและชุมชนช่วยกันดูแลเขตพื้นที่ของตัวเองสร้างความน่าอยู่ สร้างความผูกพัน และสร้างการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนเป็นต้น ตามข้อเท็จจริงกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์จากที่ดินและการผังเมืองมีมาตั้งแต่ พ.ศ.2518 แต่ใช้กันเฉพาะในเขตกรุงเทพฯและเขตปริมณฑล ต่อไปกฎหมายการใช้ประโยชน์จากที่ดินและผังเมืองจะกระจายไปสู่ท้องถิ่นให้เป็นผู้รับผิดชอบ องค์กรที่เกี่ยวข้อง ได้แก่เทศบาลและองค์การบริหารส่วนตำบลจะต้องเข้ามามีบทบาทในส่วนนี้อย่างเต็มตัวจัดการเกี่ยวกับผังเมืองรวมในเขตชุมชนและท้องถิ่นของตัวเองจะต้องเรียนรู้เกี่ยวกับการทำผังชุมชนและการใช้ประโยชน์จากที่ดิน รวมถึงจัดตั้งคณะกรรมการชุมชนที่มีความรู้ ความสามารถทางวิชาการหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะทางศิลปะและวัฒนธรรมร่วมกับฝ่ายบริหารขององค์การบริหารส่วนตำบลจัดทำแผนพัฒนาผังเมืองรวมของชุมชนและท้องถิ่นของตนเองการดำเนินการจะต้องเป็นไปในลักษณะรูปของคณะกรรมการจากหลายฝ่ายยึดถือนโยบายเป็นแนวทางสำคัญ

ปัญหาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือ อบต. ประการหนึ่งคือ ประชาชนไม่เข้าใจและสนใจกิจกรรมของอบต. รวมถึงบทบาทของตนในส่วนที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องกับอบต. ที่เป็นอยู่จะมี

ลักษณะต่างคนต่างทำไม่เกี่ยวข้องกันตามข้อเท็จจริงวัตถุประสงค์หลักของพระราชบัญญัติการจัดตั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตั้งแต่ พ.ศ.2499 สมัยจอมพลป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี มีแนวคิดจะส่งเสริมให้ภายในท้องถิ่นมีจุดมุ่งหมายร่วมกันพยายามคิดทำกิจกรรมเพื่อท้องถิ่น ให้คนในท้องถิ่นเข้าใจจุดมุ่งหมายของการปกครองส่วนท้องถิ่น ให้คนในท้องถิ่นรับรู้และตัดสินใจทำกิจกรรมต่าง ๆ ของท้องถิ่นร่วมกัน ประการสำคัญเพื่อให้ท้องถิ่นสามารถบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ให้มากที่สุด

ประการที่สอง ข้อมูลพื้นฐานทางศิลปวัฒนธรรม “ท้องถิ่นต้องเตรียมการ” รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2540 หมวดที่ 9 การปกครองส่วนท้องถิ่น มาตรา 289 ระบุว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นย่อมมีหน้าที่บำรุงรักษาศิลปะ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นย่อมมีสิทธิที่จะจัดการศึกษา อบรม และการฝึกอาชีพตามความเหมาะสมและความต้องการภายในท้องถิ่นนั้น และเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา อบรมของรัฐ แต่ต้องไม่ขัดต่อมาตรา 43 และมาตรา 81 ทั้งนี้ตามที่กฎหมายกำหนด

การจัดการศึกษา อบรมภายในท้องถิ่นตามวรรคสอง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องคำนึงถึงการบำรุงรักษาศิลปะ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น¹

และเพื่อให้รัฐธรรมนูญฉบับประชาชนมีผลในเชิงปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติพ.ศ.2542 หมวดที่ 5 ส่วนที่ 2 มาตรา 41 ระบุว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีสิทธิจัดการศึกษาในระดับใดระดับหนึ่งหรือทุกระดับตามความพร้อม ความเหมาะสมและความต้องการภายในท้องถิ่น²

ในอนาคตองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (เทศบาล – อบต.) มีความพร้อมสามารถจะดำเนินการจัดการศึกษาในท้องถิ่นของตนเองได้ทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย โดยแนวการจัดการศึกษามีเรื่องหนึ่งเกี่ยวข้องคือ ต้องให้ผู้เรียนมีความรู้เกี่ยวกับศาสนา ศิลป วัฒนธรรม การกีฬา ภูมิปัญญาไทยและการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญา³ โดยเนื้อหาส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับชุมชนท้องถิ่นของตนเอง เป็นเรื่องใกล้กับตนเองและมีความเกี่ยวข้องอยู่ในชีวิตประจำวัน ประเด็นปัญหาขึ้นอยู่กับ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้เตรียมการและ/หรือวางแผนรองรับต่อการบริหารและจัดการศึกษาที่จะเกิดขึ้นในท้องถิ่นของตนเองในอนาคตมากน้อยเพียงไร โดยเฉพาะเรื่องศิลปะและวัฒนธรรม ภูมิปัญญาพื้นถิ่นของตนเององค์กรท้องถิ่นมีความรู้และความเข้าใจหรือ

¹ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2540. หน้า 74.

² สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี. พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งพ.ศ.2542.2542. หน้า 22.

³ แหล่งเดิม. หน้า 13.

ไม่ ถ้าจะมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับบรรพบุรุษเนื้อหาอะไรของท้องถิ่น ประเด็นปัญหาต่าง ๆ รอคอยการแก้ไขและการจัดการที่เป็นระบบอย่างถูกต้องและเป็นไปตามหลักวิชาการทางศิลปะและวัฒนธรรม โดยมีสิ่งสำคัญประการแรกต้องดำเนินการคือ “ฐานข้อมูลทางศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาพื้นถิ่น” ของแต่ละท้องถิ่นมีการจำแนกจัดแบ่งประเภทและหมวดหมู่อย่างเป็นระบบมีรายละเอียดของประวัติความเป็นมาและ/หรือลักษณะสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความมี “คุณค่า” ทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีและศิลปวัฒนธรรมในท้องถิ่น ให้คนในชุมชนและท้องถิ่นได้มีความรู้ความเข้าใจในสมบัติทางวัฒนธรรมของตนเอง จะ ได้ช่วยกันอนุรักษ์ สืบสานและสร้างสรรค์ (พัฒนา) ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาพื้นถิ่นให้คงอยู่เป็นสมบัติของท้องถิ่นต่อไป

2. ด้านศิลปกรรม : จิตรกรรม - ประติมากรรม

ศิลปกรรมทางจิตรกรรมและประติมากรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยภาพรวมจะมีรูปแบบเป็นลักษณะการผสมผสานของชนต่างวัฒนธรรมจากหลายเชื้อชาติ มีชนชาติบทบาทนำต่อการให้อิทธิพลและแนวทางด้านศิลปกรรมในระยะแรกเรียงตามเขตพื้นที่ภาคคือ ชนชาติจาม¹ จีนและตะวันตกในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีชนชาติ มอญ เขมรและลาวในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่อิทธิพลและแบบอย่างที่ชนต่างวัฒนธรรมให้กับรูปแบบศิลปกรรมของชนชาติไทยในเขตพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือไม่ได้ดำรงอยู่อย่างถาวรเป็นแต่เพียงให้แนวทางนำการสร้างผลงานทางจิตรกรรมและประติมากรรมในระยะเริ่มต้นและเป็นช่วงเวลาสั้นต่อมารูปแบบศิลปกรรมได้เกิดการพัฒนาคัดลอกและผสมผสานจนเกิดรูปลักษณะใหม่เฉพาะของแต่ละท้องถิ่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีข้อสรุปดังนี้คือ

ประมาณ พ.ศ.2225 –2374 บรรพบุรุษจากเมืองหลวงสู่รูปแบบประเพณีนิยมในเมืองรูปแบบศิลปกรรมทางจิตรกรรมที่มีฝีมือและคุณภาพตามลักษณะและวิธีการแบบช่างหลวงหรือตามแบบอย่างจากเมืองส่วนกลางของการปกครองมาพร้อมกับประเพณีหลวงที่มีนโยบายจะบูรณาการนำแบบอย่างทางศิลปกรรมต่าง ๆ ที่อยู่ห่างตัวออกไปให้มาในรูปแบบทางศิลปกรรมเหมือนกันสอดคล้องกับทฤษฎีแพร่กระจายวัฒนธรรม ทฤษฎีนี้ได้เสนอผลการศึกษาวัฒนธรรมว่า วัฒนธรรมมีจุดกำเนิดในพื้นที่หนึ่งเรียกว่าเป็นจุดศูนย์กลางวัฒนธรรม วัฒนธรรมจะแพร่กระจายออกไปรอบศูนย์กลางนั้น² ส่วนมากวัฒนธรรมจากเมืองหลวงจะปรากฏมากในพุทธศาสนาเป็นแบบอย่างและมาตร

¹ พวกพ่อค้าชาวอินเดียจากภายนอกผู้มีบทบาทนำทางศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูและศาสนาพุทธเข้ามาเผยแพร่ในช่วง สมัยก่อนประวัติศาสตร์ชาติไทยพบหลักฐานทาง โบราณวัตถุ คือ ศาสนสถานบริเวณวัดทองทั่ว จังหวัดจันทบุรี

² บุญเดิม พันรอบ. สังคมวิทยามานุษยวิทยา.2528. หน้า 67

ฐานจากส่วนกลางที่วัดในชุมชนนอกเมืองหลวงหรือในเขตพื้นที่เมืองบริวาร โดยรอบจะนิยมเลียนแบบ โดยเฉพาะเมืองใหญ่ในท้องถิ่นที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี มีศาสนิกชนในชุมชนเมืองให้การอุปถัมภ์มากเนื่องจากว่า การเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังให้มีคุณภาพและคุณค่าตามแบบอย่างจากเมืองหลวงและตามเกณฑ์บรรทัดฐานการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนัง จะมีกระบวนการมากและซับซ้อนรวมถึงต้องใช้เวลาดำเนินการเขียนภาพเป็นระยะเวลานานและใช้ทุนสนับสนุนที่สูง ประการสำคัญที่สุดคือ ช่วงที่จะมาเขียนภาพให้ได้รูปลักษณะหรือรูปแบบตามแบบอย่างจิตรกรรมฝาผนังจากเมืองหลวงหาได้ยาก โดยเฉพาะช่วงเขียนภาพที่มีฝีมือมีคุณภาพตามเกณฑ์แบบอย่างจิตรกรรมฝาผนัง ที่นิยมกัน นอกจากนั้นช่วงที่มีฝีมือส่วนมากจะอาศัยอยู่ในเมืองใหญ่มีผู้ให้การอุปถัมภ์อยู่ก่อนจากราชสำนักและ/หรือวัดต่าง ๆ มีภาระงานเขียนภาพเป็นหลักอยู่ในมือจะไม่มีโอกาสไปรับงานนอกเวลาได้ นอกจากนี้ว่าวัดนั้นอยู่ในการดูแลและอุปถัมภ์จากราชสำนักซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นวัดตั้งอยู่ในเมืองหรือเป็นวัดหลวง เช่น วัดใหญ่อินทาราม ตำบลบางปลาสร้อย และวัดอ่างศิลา ตำบลอ่างศิลา อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี วัดบุปผาราม อปต.วังกระแจะ อำเภอเมือง จังหวัดตราด เป็นต้น ข้อสังเกตประการหนึ่งพบว่า วัดที่มีจิตรกรรมฝาผนังและเขียนภาพได้ตามเกณฑ์และบรรทัดฐานของรูปแบบจิตรกรรมฝาผนังจะเป็นวัดที่ตั้งอยู่ในพื้นที่เขตเมืองติดกับชายฝั่งทะเลของภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพื้นที่บริเวณเมืองท่าจะมีชุมชนและผู้อาศัยอยู่อย่างหนาแน่นและมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีมากกว่าพื้นที่นอกเมือง

พ.ศ.2320 – 2500 อิทธิพลศิลปกรรมจีน “การแผ่แผ่และบูรณาการ”:จีนเป็นชนต่างวัฒนธรรมมีบทบาททางศิลปะและวัฒนธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมาก โดยเฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือจากการวิจัยพบว่า ชนชาติจีนได้อพยพเข้ามาประกอบอาชีพในชุมชนแถบนี้มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาและเพิ่มจำนวนมากขึ้นสมัยกรุงธนบุรี การอพยพเข้ามาของชนชาติจีนได้นำศิลปะและวัฒนธรรมที่ดั้งเดิมหลายประเภท หลายสาขาเข้ามาสู่พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีแหล่งแหล่งสำคัญคือหมู่บ้านเขตชุมชนจีนเก่าที่บางกะจะเชิงเขาพลอยแหวน อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี บริเวณลุ่มแม่น้ำบางปะกง อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นต้น ต้นแบบทางศิลปวัฒนธรรมของชนต่างวัฒนธรรมได้แทรกเข้าสู่การยอมรับนับถือของชุมชนไทยพื้นถิ่นทั่วไปอย่างผสมกลมกลืน แม้แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงรับอิทธิพลทางศิลปกรรมแบบจีนมาปรับและประยุกต์ให้เข้ากับสถาปัตยกรรมแบบไทยในสมัยของพระองค์เกิดมีรูปแบบทางศิลปกรรมไทยแบบใหม่เรียกว่า “รูปแบบพระราชนิยม” มีแบบอย่างปรากฏเป็นหลักฐานแพร่หลายตามศาสนสถาน เช่น ประติมากรรมหินหรือตุ๊กตาจีน จิตรกรรม ศิลปะการตกแต่ง เป็นต้น พิจารณารูปแบบศิลปกรรมทางจิตรกรรมและประติมากรรมที่ได้รับอิทธิพลและแนวคิดจากศิลปะแบบจีนพบว่ามีรูปลักษณะปรากฏเป็นหลักฐาน 2 แนวคือ **แนวแรก**มีรูปแบบเป็นศิลปะแบบจีนแท้หรือ “อย่างนอก” รูปแบบศิลปกรรมแบบนี้ชาวจีนมักนิยมสร้างเป็นวัฒนธรรมวัดรูปแบบต่าง ๆ เช่น ศาลเจ้า ฮวงซู่ย ประติมากรรมรูปเคารพและ

รูปบุคคลสำคัญ สัตว์ในนวนิยายและวรรณคดี เป็นต้น รูปแบบศิลปะจีนแท้จะนิยมสร้างขึ้นอย่างแพร่หลายตามชุมชนที่ชนชาติจีนเข้าไปตั้งหลักแหล่งอยู่เป็นเวลานานเพื่อเป็นสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรมทางความเชื่อและเคารพกราบไหว้ แนวที่สอง มีรูปแบบเป็นศิลปะไทยและจีนบูรณาการเข้ามามากันหรือ “อย่างใน” มีอิทธิพลศิลปะแบบจีนแฝงเส้นในองค์ประกอบส่วนใหญ่ของผลงานทางศิลปกรรมไทยและสังเกตเห็นอิทธิพลร่วมในงานได้ ไปจนถึงรูปแบบมีอิทธิพลศิลปะแบบจีนแฝงเส้นในองค์ประกอบส่วนน้อยและสังเกตไม่เห็นอิทธิพลแบบจีน มีการผสมผสานและบูรณาการอยู่ในรูปแบบและเรื่องราวของผลงานทางศิลปกรรมแบบไทย

จิตรกรรมฝาผนังของภาคตะวันออกเฉียงตอนล่างสุดได้รับอิทธิพลรูปแบบและกรรมวิธีการเขียนภาพแบบศิลปะจีนปรากฏและพบอยู่มากกว่าพื้นที่ในแหล่งอื่นของภาค ศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดจันทบุรีและจังหวัดตราด เช่น จิตรกรรมฝาผนัง ภายในกุฏิวัดพลับ อบต. บางกะจะ อำเภอเมืองจังหวัดจันทบุรีเป็นพื้นที่ชุมชนชนชาติจีนเก่าเชิงเขาพลอยแหวน มีจิตรกรรมฝาผนังภายในกุฏิเขียนลายกระบวนจีน จิตรกรรมฝาผนัง ที่ศาสนสถานของวัดบุปผาราม อบต. วังกะแจะ อำเภอเมืองจังหวัดตราด มีภาพจิตรกรรมปรากฏเป็นลายกระบวนจีนลายกระบวนไทยและเรื่องราวการตกแต่งภายในศาสนสถานจำนวน 7 หลัง ที่สำคัญคือ พระอุโบสถ พระวิหาร พระมณฑป ฯลฯ ลักษณะกระบวนจีน¹ หรือรูปแบบจีนในจิตรกรรมฝาผนังของสองจังหวัด มีลักษณะเขียนเป็นภาพเรื่องราวการแต่งผนังศาสนสถานตามแบบคตินิยมการเขียนภาพแบบจีน มีความหมายเกี่ยวกับความมีสิริมงคลแบบจีน เช่น ภาพเครื่องบูชา ไม้เขียน สกลกษัตริย์ ลวดลายเลขาคณิตแบบลายหินอ่อนสลักดอกไม้ เป็นต้น ลักษณะสำคัญของศิลปะแบบจีน จะเน้นเรื่องราวแบบอย่างการเขียนภาพที่มีความวิจิตรมั่งคั่งในรายละเอียด เมื่อพิจารณาจะให้ความรู้ถึงการเคลื่อนไหวและมีความรู้สึกลายตา

ส่วนรูปแบบจิตรกรรมฝาผนังของไทยในภาคตะวันออกเฉียงตอนล่างสุดหรือบางพื้นที่ในจังหวัดของภาคตะวันออกเฉียงตอนบนคือจังหวัดชลบุรีและฉะเชิงเทรา รูปแบบบางลักษณะจะมีการบูรณาการของจิตรกรรมไทยและจิตรกรรมจีนเข้ามาผสมกลมกลืนจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดไผ่ล้อม ตำบลจันทนิมิต อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี เป็นตัวอย่างของจิตรกรรมที่กระบวน การเขียนภาพลักษณะไทยนำกระบวนจีนเข้ามาผสมหรือจัดองค์ประกอบของภาพร่วมเข้าไปด้วย เช่น ศาลาโถงแบบจีน ถ้ำน้ำ โขดหินหรือเขามอ ต้นไม้ เส้นริ้วที่บิดม้วนแบบชายผ้าม่าน เป็นต้น องค์ประกอบย่อยของจิตรกรรมฝาผนังวัดไผ่ล้อม บางส่วนของผนังพระอุโบสถมีลักษณะคล้ายกับภาพเขียนทิวทัศน์ของจีนที่ใช้เทคนิคกลวิธีแบบสีหมึกและสีฝุ่น แต่พิจารณาภาพรวมของจิตรกรรมฝาผนัง ทั้งหมดจะมีรูปลักษณะทางองค์ประกอบและ โครงสร้างที่เป็นภาษาของภาพจิตรกรรมฯ แตกต่างออกไปจากจิตรกรรมฝาผนังที่วัดบุปผาราม จังหวัดตราด เนื่องจากว่าจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดไผ่ล้อม มีบูรณาการทางรูปแบบของจิตรกรรมไทยและจิตรกรรมจีน มีประวัติ

¹ ลวดลายผ้าแพร โดยมากเป็นรูปลวดลายลักษณะต่าง ๆ แบบลายกระบวนจีน

ทางพุทธศาสนาเป็นเรื่องราวให้ภาพเขียนบอกเล่าความหมายของภาพ อิทธิพลศิลปะจีนจะเป็นองค์ประกอบย่อยที่แฝงเส้นร่วมคุณลักษณะใหม่กับจิตรกรรมแบบไทยด้วยภาษาและท่วงทำนองของภาพที่ต่างไปจากต้นแบบวัฒนธรรมเดิม

“ประติมากรรม”ของภาคตะวันออกเฉียงมีอิทธิพลศิลปะแบบจีนจะแฝงตัวอยู่ในรูปประติมากรรมตกแต่งเป็นจำนวนมากเช่น การตกแต่งหน้าบันพระอุโบสถ พระวิหาร ชุ่มประตู่และหน้าต่าง ป้ายชวงซู้ย เป็นต้น และพบแหล่งข้อมูลได้ทั่วไปของทุกจังหวัด โดยเฉพาะในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีหลักฐานแหล่งข้อมูลทางประติมากรรมตกแต่งในภาคตะวันออกเฉียงมากเนื่องจากในช่วงรัชกาลดังกล่าวศิลปะของการก่อสร้างอาคารทางพุทธศาสนาได้นำแบบแผนของจีนมาประดิษฐ์ตกแต่งให้ประสานไปกับแบบแผนของไทย ประติมากรรมตกแต่งหน้าบันพระอุโบสถ โดยเฉพาะงานปูนปั้นประดับประกอบหน้าบันอาคารแบบไทย หรืออาคารไทยแบบศาลเจ้า มีรูปปั้น โชคหินผา ไม้ดอก ไม้ใบค้ำคาว สัตว์อันหมายถึงอายุยืน หมูวิหค เป็นต้น ประกอบและจัดวางตกแต่งลงบนพื้นที่หน้าบันของอาคารทางพุทธศาสนาให้มีเรื่องราวและสวยงามด้วยปูนปั้นและกระเบื้องสีหน้า บันพระอุโบสถหลังเก่าของวัดป่าประดู่ตำบลท่าประดู่ อำเภอเมือง จังหวัดระยอง หรือชุ่มบันแดงเหนือประตูทางเข้าของโบสถ์วัดทองกลาง อปต. ทองกลาง อำเภอบ้านนา จังหวัดนครนายก มีภาพปูนปั้นส่วนของหางหงส์เป็นรูปมังกรผสมกับภาพลายเขียนสีเป็นรูปชายชาวจีนและรูปนก คือหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงประติมากรรมตกแต่งแบบศิลปะจีน ได้เข้ามาอิทธิพลต่อศิลปะการตกแต่งในสถาปัตยกรรมแบบไทยจนเกิดรูปแบบใหม่ที่ผสมผสานกัน รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประติมากรรมตกแต่งเริ่มมีรูปแบบ ลวดลายและเรื่องราวบูรณาการกันมากจนมีรูปลักษณะใหม่ที่เกิดจากการผสมของ 2 ศิลปะปรากฏขึ้นและแบบอย่างของสองวัฒนธรรม ได้กลืนเข้ามาหากันอย่างสนิทแนบเนียน

พ.ศ.2325 – 2453 :จิตรกรรมฝาผนังแบบพื้นถิ่นเอกลักษณ์ของภูมิภาคจะพบแหล่งข้อมูลและหลักฐานมากในภาคตะวันออกเฉียงตอนล่างและบางพื้นที่ของอำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดมีจิตรกรรมฯมากจะตั้งอยู่ในเขตพื้นที่จังหวัดชลบุรีและจังหวัดจันทบุรี มีรูปแบบและลักษณะกรรมวิธีการเขียนภาพเป็นแบบอย่างพื้นถิ่น คือ เป็นฝีมือของช่างพื้นถิ่นมีกลวิธี มีรูปแบบที่ใช้ถ่ายทอดการเขียนภาพแบบเรียบง่าย เขียนภาพขึ้นจากความเลื่อมใสศรัทธาที่มีต่อพุทธศาสนาเป็นสำคัญ โดยเฉพาะนำรูปแบบจิตรกรรมฯ แบบพื้นถิ่นไปเปรียบเทียบกับเกณฑ์บรรทัดฐานการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังในเมืองหลวงและเมืองใหญ่ที่ภาพจิตรกรรมฯ เขียนขึ้นโดยช่างในราชสำนักหรือช่างที่มีฝีมือมาก ๆ จะเห็นถึงความแตกต่างทางทักษะและทางฝีมืออย่างชัดเจน ปัญหามาจากว่าช่างพื้นถิ่นไม่ได้รับการศึกษาและเรียนรู้กระบวนการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังตามแบบอย่างจากช่างหลวงหรือตามบรรทัดฐานของจิตรกรรมฯ ที่นิยมกันแต่ความค้อยด้วยโอกาสกลับกลายเป็นความเด่นในการแสดงออกและการถ่ายทอดรูปแบบจิตรกรรมฯ ของช่างพื้นถิ่นที่เป็นอย่าง

ธรรมชาติตรงไปตรงมา มีความจริงใจและความศรัทธาต่อพุทธศาสนาเป็นปัจจัยสำคัญส่งผลให้จิตรกรรมฝาผนังในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีรูปแบบและเอกลักษณ์ที่โดดเด่นเป็นของพื้นถิ่นตนเอง คือมีแนวเรื่องที่สะท้อนถึงสิ่งแวดล้อม วิถีชีวิตและความผูกพันที่ช่างเขียนมีต่อชุมชนและพื้นถิ่นที่อยู่อาศัย เช่น เรื่องราวเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทางทะเลของภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีภูมิประเทศเป็นเกาะ ภูเขา ชายหาด ทะเล และมีเรือใบหรือเรือกลไฟรูปลักษณะต่าง ๆ เป็นองค์ประกอบรวมไปกับแนวเรื่องของความศรัทธาทางพุทธศาสนาทำให้ภาพจิตรกรรมฯ สื่อความหมายการรับรู้ต่อประชาชนได้โดยง่าย

รูปแบบและกลวิธีเป็นลักษณะเฉพาะของจิตรกรรมฝาผนังพื้นบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นตัวเองแสดงออกแบบง่าย ๆ และไม่เคร่งครัดในแบบแผนและกระบวนการภาพผลงานมีความแตกต่าง หลากหลายของรูปแบบและกลวิธีตามพื้นถิ่นต่าง ๆ มากกว่าจะยึดตามกฎเกณฑ์และ/หรือบรรทัดฐานการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังจากเมืองหลวงหรือเมืองใหญ่แบบที่เรียกว่าสูตรสำเร็จ ความเป็นตนเองของช่างพื้นถิ่น ทำให้ผลงานจิตรกรรมฯ พื้นถิ่นมีคุณค่าของเอกลักษณ์เฉพาะปรากฏขึ้นด้วยภาษาทางทัศนศิลป์ (visual language) ให้เห็นคือ การใช้เส้นและการใช้สีจะมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของพื้นถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือมาก เช่น การใช้เส้นจะเกิดขึ้นจากการลากและตัดเส้นด้วยลักษณะค่อนข้างหยาบคือตัดเส้นเพื่อเน้นเฉพาะส่วนของรูปทรงภายนอกและตัดเส้นเพื่อเน้นรายละเอียดภายนอกเท่าที่จำเป็นเท่านั้น บางส่วนของพื้นที่จะมีการปล่อยพื้นที่ว่างของผนังอาคารไว้ไม่ระบายสีหรือไม่ตัดเส้นลงรายละเอียดการใช้สีก็รามมีใช้กันมากในจิตรกรรมฯ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง มีใช้ตั้งแต่กลุ่มสีครามอ่อนที่เกิดขึ้นจากการผสมด้วยสีขาวหรือสีครามผสมด้วยน้ำให้สีอ่อนหรือเจือจางลงไปจนถึงกลุ่มสีครามเข้มที่เกิดขึ้นด้วยการใช้ตัวเนื้อแม่สีผสมข้อสังเกตุจะพบกลุ่มจิตรกรรมฯ พื้นถิ่นเขียนภาพด้วยสีครามมากในบริเวณเขตพื้นที่ริมชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างของภาคจนถึงจังหวัดตราด

พ.ศ.2136 – 2500 ประติมากรรมอนุสรณ์บนเส้นทางเดินทัพ”ลักษณะเฉพาะภูมิรัฐศาสตร์”: สถาปัตยกรรมศาสตร์ของชุมชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนและตอนล่างที่ตั้งอยู่บนเส้นทางเดินทัพและการทำศึกสงครามระหว่างประเทศเพื่อนบ้านหรือเส้นทางเดินทัพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชสู่จังหวัดจันทบุรี เพื่อรวบรวมไพร่พลในเมืองต่าง ๆ ของเขตชายฝั่งทะเลตะวันออกเฉียงเหนือตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีบทบาทต่อประวัติศาสตร์ท้องถิ่นพื้นที่เขตชุมชนนอกเมืองและชุมชนเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้มึเหตุการณ์และเรื่องราวที่ผูกพันและเกี่ยวข้องมาอย่างต่อเนื่องในแต่ละสมัยเช่น เส้นทางทัพผ่าน ที่ตั้งค่ายพักแรมเป็นต้นหลักฐานทางรูปธรรมของ “อนุสรณ์สถาน” ที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ของท้องถิ่นคือ ประจักษ์พยานยืนยันถึงความเกี่ยวข้องกับความ เป็นมาของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบนเส้นทางเดินทัพตั้งแต่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนสุดคือจังหวัด นครนายกลงมาสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือสุดคือจังหวัดจันทบุรี โดยมีประติมากรรมพระบรมรูป เทนองค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจะสร้างไว้บนพื้นที่ท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนและ

ประติมากรรมพระบรมรูปแทนองค์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจะสร้างไว้บนพื้นที่ท้องถื่นภาคตะวันออกเฉียงใต้ ประติมากรรมอนุสรณ์จะตั้งอยู่ทั้งภายนอกและภายในอาคารของอนุสรณ์สถาน

แต่ละแห่งมีขนาดของประติมากรรมแตกต่างกัน ไปของแต่ละท้องถื่น ชุมชนเมืองจะสร้างประติมากรรมอนุสรณ์มีขนาดใหญ่มีความภูมิฐาน มีการลงทุนมากและนิยมสร้างไว้ภายนอกอาคาร โดยมีชุมชนสำคัญเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมาก เช่น หนองบัวลำภู อ่างทอง อำเภอมะนัง จังหวัดปราจีนบุรี ตำบลบางค้อ อำเภอบางค้อ จังหวัดฉะเชิงเทรา ตำบลบางปลาสร้อย อำเภอมะนัง จังหวัดชลบุรี ตำบลวัดใหม่ อำเภอมะนัง จังหวัดจันทบุรี เป็นต้น ส่วนชุมชนนอกเมืองจะสร้างขนาดเล็กและตั้งประกอบอยู่ในอาคารข้อสังเกตรประการหนึ่งคือภาคตะวันออกเฉียงใต้กับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจะมีความผูกพันกันมากพบว่าพื้นที่เขตท้องถื่นต่าง ๆ นิยมสร้างอนุสรณ์สถานและประติมากรรมอนุสรณ์เกี่ยวข้องกับพระเจ้าตากสินมีปรากฏมาก

รูปแบบประติมากรรมอนุสรณ์ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจะมีรูปลักษณะแตกต่างกันตามท้องถื่นแต่ละแห่งบางรูปแบบจะปั้นขึ้นตามแบบอย่างและบรรทัดฐานจากเมืองหลวงและอาศัยเรื่องราวเหตุการณ์ตอนสำคัญ ๆ เช่น การประกาศเอกราชจากพม่าของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชหรือบางรูปแบบปั้นขึ้นตามบรรทัดฐานของพระบรมราชานุสาวรีย์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ จากเมืองหลวงเช่นตามแบบพระบรมรูปทรงม้าของพระเจ้าตากสินฯ บริเวณวงเวียนใหญ่ กรุงเทพฯ แต่มีรูปแบบประติมากรรมอนุสรณ์บางรูปมีลักษณะเฉพาะพื้นที่ที่น่าสนใจและมีความเป็นต้นแบบอยู่มากเช่น ประติมากรรมอนุสรณ์พระบรมรูปของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ตั้งอยู่ในศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ วัดลุ่มมหาชัยชุมพล ตำบลท่าประดู่ อำเภอมะนัง จังหวัดระยอง มีลักษณะท่าประทับยืนขนาดความสูง 70 เซนติเมตร¹ เป็นองค์ที่สร้างขึ้นไว้แต่เดิมพร้อมกับศาลฯ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 – พ.ศ.2500:ประติมากรรมหินรากฐานภูมิปัญญาพื้นถิ่นดั้งเดิม:ประติมากรรมหินเป็นลักษณะและกลวิธีการทำงานศิลปกรรมวิธีหนึ่งพบหลักฐานกระจายอยู่ทั่วไปบนเขตพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงใต้ของกลางแหล่งอารยธรรมที่สำคัญสมัยก่อนประวัติศาสตร์คือจังหวัดปราจีนบุรีและจังหวัดจันทบุรี พบหลักฐานชุมชนเมืองโบราณกระจายตัวอยู่ทั่วไปและพบหลักฐานประติมากรรมหินยุคทวารวดีจำนวน 3 ชิ้นอายุประมาณ 1,400 ปี บริเวณเมืองพะเนียดชุมชนเมืองโบราณจังหวัดจันทบุรีมีอายุของชิ้นงานเก่ากว่าประติมากรรมหินของประเทศ

¹ ภายในศาลมีพระบรมรูปของสมเด็จพระเจ้าตากสินตั้งอยู่ 3 องค์ องค์ที่ตั้งอยู่ตรงกลางคือองค์ที่สร้างขึ้นในพ.ศ.2477 ช่วงเวลาเดียวกันกับการสร้างศาล

เขมรเช่นประติมากรรมหินที่ปราสาทหินเขาพระวิหารมีอายุประมาณ 1,300 ปี¹ หรือพระพุทธรูปสลักหินรูปแบบต่าง ๆ แบบทวารวดีประมาณพุทธศตวรรษ 9 – 10 ลงมา โดยมีพระพุทธรูปปางประทับยืนเหนือตัวพนัสบดีเป็นรูปแบบที่เด่นมีเอกลักษณ์น่าสนใจและไม่เคยพบมาก่อนประการสำคัญมีการค้นพบแหล่งหินและแหล่งผลิตประติมากรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่บ้านเขาค้วน ตำบลย่านรี อำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรียืนยันถึงความเป็นแหล่งผลิตและภูมิปัญญาพื้นถิ่นทางประติมากรรมหินให้มีน้ำหนักเพิ่มมากขึ้น ประติมากรรมหินของภาคตะวันออกเฉียงใต้มีการพัฒนามาก สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีจังหวัดชลบุรีเป็นแหล่งผลิตหินและแหล่งแกะสลักหินส่งออกไปจำหน่ายตามเมืองต่าง ๆ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้นำเข้าหินจากเมืองชลบุรีเพื่อมาสร้างซุ้มประตูวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ จำนวน 8 ซุ้ม การแกะสลักหินของภาคตะวันออกเฉียงใต้มีการพัฒนาเพิ่มมากขึ้นในตอนปลายของรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นต้นมา โดยเฉพาะรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวการแกะสลักหินและประติมากรรมหินภาคตะวันออกเฉียงใต้มีการพัฒนารูปแบบมาก โดยมีประติมากรรมหินต้นแบบจากจีน ได้แก่ ตุ๊กตา ตะหรือเจดีย์และป้ายสวางชัย เป็นแบบตัวอย่างให้ช่างแกะสลักหินพื้นถิ่นอาศัยเป็นแนวทางและมีการพัฒนารูปแบบชิ้นงานเป็นเอกลักษณ์แบบไทยในช่วงระยะหลังจนเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายของประเทศ โดยแหล่งประติมากรรมหินและแหล่งแกะสลักหินตั้งอยู่ที่ตำบลอ่างศิลาและอบต.เสม็ด อำเภอมือและอำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี จากการวิจัยพบว่าช่างแกะสลักหินมีการสืบทอดเป็นลักษณะแบบครอบครัวมีการเรียนรู้จากบรรพบุรุษจากคนรุ่นหนึ่งส่งต่อไปอีกรุ่นหนึ่งสืบทอดเนื่องมากกว่า 100 ปี

พ.ศ.2491 – 2500: อนุสรณ์สถาน “สุนทรภู่” ต้นแบบกลุ่มประติมากรรมทางวรรณคดีตามนโยบายชาตินิยม: อนุสรณ์สถานสุนทรภู่หรือพระสุนทรโวหาร (ภู่) กวีเอกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นอนุสาวรีย์ที่สร้างขึ้นไว้เพื่อเป็นสิ่งแทนแห่งการระลึกถึงและอุปการต่อสุนทรภู่ผู้ได้สร้างสรรคคุณค่าความดีต่อประเทศชาติ โดยเฉพาะสุนทรภู่มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่อบต.กร่ำ อำเภอกแกลง จังหวัดระยอง รัฐบาลในสมัยจอมพลป.พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีมีนโยบายแบบชาตินิยม และต้องการสร้างชาติด้วยด้านวัฒนธรรมจึงริเริ่มการสร้างอนุสรณ์สถานของสุนทรภู่ขึ้นในปี พ.ศ.2491 โดยมอบหมายให้นายสนั่น ศิลากรณ์เป็นผู้ออกแบบอนุสาวรีย์ มีคณะผู้ปั้นรูปสุนทรภู่และตัวละครในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีจำนวน 4 คนคือ

1. สุกิจ ลายเดช ผู้ปั้นรูปสุนทรภู่มีขนาดเท่าครึ่งคนจริง
2. ไกรษร ศรีสุวรรณ ผู้ปั้นรูปพระอภัยมณีมีขนาดเท่าคนจริง
3. ธนะ เถาหทัยกุล ผู้ปั้นรูปนางผีเสื้อสมุทรมีขนาดเท่าครึ่งคนจริง
4. สนั่น ศิลากรณ์ ผู้ปั้นรูปนางเงือกมีขนาดเท่าคนจริง

¹ ข้อมูลจากศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดจันทบุรี

รูปแบบของประติมากรรม โดยเฉพาะตัวละครในวรรณคดีเป็นแนวศิลปะแบบไทย ประยุกต์ที่ปรากฏตัวพร้อมกันนโยบายชาตินิยมที่มีบทบาทสำคัญตั้งแต่ช่วงแรกพ.ศ.2481 – 2487 และช่วงหลังพ.ศ.2491 – 2500 ได้ทุนนโยบายประการหนึ่งคือพยายามสร้างชาติด้วยด้านวัฒนธรรม และมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางประเพณีและวัฒนธรรมไทยหลายประการ โดยเฉพาะรูปแบบของประติมากรรมแนวใหม่เรียกว่า“ประติมากรรมแบบไทยประยุกต์” เป็นรูปแบบเกิดขึ้นจากการผสมผสานคตินิยมแบบประติมากรรมไทยและประติมากรรมตะวันตกเข้าด้วยกันคือ มีรูปร่างของคนหรือสัตว์แสดงกล้ามเนื้ออย่างสมจริงและส่วนสำคัญทาง มีความเป็นจริง ประกอบไปกับเครื่องแต่งกายของตัวละครมีลักษณะตามแบบประเพณีในแต่ละยุคสมัยของไทย อนุสาวรีย์สุนทรภู่เป็นต้นแบบของกลุ่มประติมากรรมทางวรรณคดีที่สำคัญตามนโยบายชาตินิยมของจอมพลป.พิบูลสงคราม ที่กระจายความเจริญออกมาสู่ภูมิภาคตะวันออกและเป็นอนุสาวรีย์แรกที่คณะผู้ดำเนินการออกแบบและปั้นได้มีโอกาสเดินทางไปดูสถานที่และเลือกสถานที่ที่จะสร้างอนุสาวรีย์จริงที่จังหวัดระยอง เพราะสมัยก่อนช่วงปั้นไม่เคยได้ไปไหน การออกแบบอนุสาวรีย์ไม่เคยไปดูสถานที่ที่จะตั้งอนุสาวรีย์ แต่เป็นที่น่าเสียดายจุดตั้งอนุสาวรีย์ตามที่คณะกรรมการผู้ออกแบบฯ ได้เลือกทำเลที่ตั้งไว้ที่ตรงบริเวณหาดแม่พิมพ์เดิมไม่สามารถดำเนินการได้เพราะกรมการปกครองกระทรวงมหาดไทยไม่ยินยอมอ้างว่าจอมพลป. พิบูลสงครามได้ทำพิธีวางศิลาฤกษ์อนุสาวรีย์สุนทรภู่ไว้แล้ว ความเหมาะสมของอนุสาวรีย์ แนวเรื่องกับสิ่งแวดล้อมจึงลดคุณค่าลงไปอย่างน่าเสียดาย เพราะกลุ่มประติมากรรมตัวเรื่องในวรรณคดีพระอภัยมณีและสุนทรภู่ไม่ได้ตั้งอยู่บนพื้นที่ริมทะเลให้สอดคล้องตามที่กวีสุนทรภู่ได้มีจินตนาสร้างเรื่องพระอภัยมณีขึ้นมา

ข้อเสนอแนะและการประยุกต์ใช้ แหล่งข้อมูลทางศิลปกรรมและ/หรืออนุสรณ์สถานทางประวัติศาสตร์ที่ตกทอดกันมาหลายช่วงอายุคน มีเรื่องราวและความเป็นมาที่มีคุณค่าทางศิลปกรรมและประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นในภาคตะวันออกเป็นสมบัติทางศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาพื้นถิ่นของ อบต.และเทศบาล ที่เหลือตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน องค์กรท้องถิ่นในฐานะผู้รับผิดชอบในเขตพื้นที่ต้องสร้างความสำนึก ในสมบัติร่วมทางศิลปวัฒนธรรมฯ และสร้างความรับผิดชอบร่วมกันในบทบาทของการอนุรักษ์ สืบสานและพัฒนา ต่อมรดกดังกล่าวเพื่อคนรุ่นต่อไปในอนาคตตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2540 โดยมีข้อเสนอแนะและการประยุกต์ใช้คือ

ประการแรก การเฝ้าระวังทางศิลปะและวัฒนธรรมเป็นบทบาทใหม่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยเฉพาะองค์กรบริหารส่วนตำบลจะต้องเข้ามารับผิดชอบและดูแลในส่วนนี้เพิ่มมาก

'สาโรช จารักษ์ “อาจารย์สนั่นกับผม “ใน สนั่น ศิลปกรรม ประติมากรเอกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์.2529. หน้า 293.

ขึ้นมีความตระหนักถึงคุณค่าของศิลปกรรมอันเป็นมรดกในท้องถิ่นของตนเอง เผ่าละวังดูแลรักษาไม่ให้มีการดำเนินการใดๆ ที่จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อคุณค่าดั้งเดิมให้เสียหาย หรือสิ้นสภาพความเป็นโบราณสถานหรือศิลปวัตถุตามที่พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติได้กำหนดไว้หรือตามการขึ้นทะเบียนโบราณสถานของกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการมีปรากฏอยู่ในประกาศราชกิจจานุเบกษา โดยเฉพาะทะเบียนแหล่งโบราณสถานในเขตพื้นที่ภาคตะวันออก หน่วยศิลปากรที่ 5¹ จากราชกิจจานุเบกษาจะเริ่มจากจันทบุรีหน้าเริ่มต้น 239 สิ้นสุดที่จังหวัดตราดหน้าสุดท้าย 253² การเผ่าละวังทางศิลปกรรมและ/หรือศิลปวัฒนธรรมในท้องถิ่นจะมีผลมากน้อยเพียงไรขึ้นอยู่กับความร่วมมือจากหลายฝ่ายตั้งแต่ชุมชนในพื้นที่ องค์กรเอกชน องค์กรภาครัฐ ผู้นำทางศาสนา เป็นต้นประการสำคัญคือผู้บริหารและสภาองค์การบริหารส่วนตำบลของแต่ละเขตพื้นที่ ผู้มีบทบาทและหน้าที่ในการกำหนดแผนพัฒนาตำบลตั้งแต่พัฒนาทางเศรษฐกิจถึงพัฒนาทางวัฒนธรรม จะต้องมีความเข้าใจบทบาทของตัวเองในท้องถิ่นและส่วนที่จะเชื่อมโยงไปสู่องค์การบริหารส่วนตำบล

ปัญหาวิกฤตหลายประการทางศิลปกรรมของภาคตะวันออกคือการดูแลจากผู้เกี่ยวข้องและผู้มีบทบาทตัวอย่างเช่น แหล่งข้อมูลทางศิลปกรรม “จิตรกรรมฝาผนัง” โดยสภาพทางกายภาพของตัวมันเองมีลักษณะบอบบางและอายุสั้นแม้จะเขียนขึ้นอย่างพิถีพิถันอย่างไรก็ตาม ผลกระทบที่มาจากปัญหาสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ได้แก่ อุณหภูมิ อากาศเสีย น้ำฝน ฯลฯ เป็นปัจจัยการกระทบต่อจิตรกรรมฝาผนังให้เสื่อมสภาพรวดเร็วตามไปด้วย การดูแลในเบื้องต้นกับจิตรกรรมฝาผนังสำหรับองค์กรท้องถิ่นที่เหมาะสมคือ การบันทึกหลักฐาน สภาพของปัญหาหรือผลกระทบที่เกิดขึ้นกับจิตรกรรมฯ มีการตรวจสอบสภาพก่อนชำระและหลังชำระ ด้วยกล้องบันทึกภาพ³ หลังจากนั้นควรรายงานหน่วยงานที่รับผิดชอบทราบเพื่อดำเนินการดูแลต่อไป

ประการสอง การให้ความรู้และประชาสัมพันธ์ เนื่องจากว่าบทบาทความรับผิดชอบเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม (ศิลปกรรม) ขององค์การบริหารส่วนตำบลหรือ อบต. ตามที่รัฐธรรมนูญได้กำหนดไว้เป็นเรื่องใหม่สำหรับผู้บริหารและสภาองค์การบริหารส่วนตำบลจะเรียนรู้และทำความเข้าใจได้โดยง่ายเพราะเหตุว่าในมาตรา 289 ของรัฐธรรมนูญฯ ที่ระบุว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นย่อมมีหน้าที่บำรุงรักษาศิลปะ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นไม่ได้หมายความว่าให้้องค์กรท้องถิ่นมีเพียงบทบาทสนับสนุนและส่งเสริมให้มีการจัดกิจกรรมทางประเพณีและวัฒนธรรมตามช่วงเทศกาลที่สำคัญ ๆ เท่านั้น แต่ต้องมีบทบาทในเชิงอนุรักษ์ สืบสานและพัฒนาศิลปะ และวัฒนธรรมของท้องถิ่นพร้อมกันไปด้วย ประการสำคัญแหล่งข้อมูลพื้นฐาน

¹ ปัจจุบันคือสำนักโบราณคดีที่ 4 และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

² คูทะเบียนแหล่งโบราณสถานประเทศไทยจากประกาศในราชกิจจานุเบกษา

³ ในแนวปฏิบัติไม่ควรให้แสงไฟที่มีผลกระทบต่อผิวภายนอกของภาพจิตรกรรมฝาผนัง

ทางศิลปะและวัฒนธรรมฯ จะต้องมีและรู้ว่าที่ใดมีอะไรอยู่ มีสภาพทางกายภาพเป็นอย่างไร แหล่งใดต้องเร่งรีบดำเนินการอนุรักษ์ตามกระบวนการทางวิชาการและต้องมีผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญเข้ามาเกี่ยวข้อง เพื่อคงรูปลักษณะต้นแบบเดิมของศิลปกรรมไว้ให้มากที่สุด ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการอนุรักษ์ที่ไม่ถูกต้องได้สร้างความเสียหายต่อคุณค่าทางศิลปกรรมปรากฏอยู่อย่างดาษดื่นและต่อเนื่อง โดยเฉพาะในเขตพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลที่ตั้งอยู่ในพื้นที่หลักของโครงการพัฒนาที่สำคัญของประเทศหรือของจังหวัด มีนโยบายจะตัดถนน สร้างทาง ตั้งโรงงานอุตสาหกรรม หรือโครงการหมู่บ้านจัดสรร ฯลฯ เข้าไปในเขตพื้นที่ทางศิลปะและวัฒนธรรมของพื้นที่ดั้งเดิมและแลกเปลี่ยนด้วยการรื้อทำลายของเดิมและสร้างสิ่งใหม่ทดแทน

การให้ความรู้และประชาสัมพันธ์กับองค์การบริหารส่วนตำบลในเรื่องหน้าที่และบทบาทความรับผิดชอบต่อการบำรุงรักษาศิลปะและวัฒนธรรมในท้องถิ่นของตนเองเป็นความจำเป็นเร่งด่วนสำหรับผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องทางศิลปวัฒนธรรมของชาติหรือของจังหวัดเช่น สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช) ศึกษาธิการจังหวัด ศูนย์วัฒนธรรมประจำจังหวัด ศูนย์วัฒนธรรมประจำอำเภอ เป็นต้นต้องเข้ามาให้ความรู้ด้านศิลปะและวัฒนธรรมแก่องค์กรท้องถิ่นให้กรรมการและผู้บริหารองค์กรฯเกิดความรักความหวงแหนและเห็นคุณค่าในสมบัติร่วมทางศิลปะและวัฒนธรรมของตนเองมีจิตสำนึกร่วมกันต่อการอนุรักษ์ สืบสาน และพัฒนาเพื่อให้สิ่งที่มีคุณค่าในท้องถิ่นของตนได้คงอยู่ตลอดไป

3. ด้านศิลปกรรม: สถาปัตยกรรม

ภาคตะวันออกเฉียงมีรูปแบบสถาปัตยกรรมแตกต่างกันไปตามเขตพื้นที่ภาค มีปัจจัยหลายประการที่ก่อให้เกิดความแตกต่างของรูปแบบแต่จากการวิจัยพบว่าปัจจัยสำคัญได้แก่ ลักษณะภูมิศาสตร์ทางวัฒนธรรม อิทธิพลของชนต่างวัฒนธรรมและศูนย์กลางมณฑลการปกครอง โดยมีรูปแบบสถาปัตยกรรมของอาคารทางศาสนาแบบปราสาทหินสมัยลพบุรีหรือเขมรในประเทศไทยกระจายตัวผสมผสานไปกับเรือนที่พักอาศัยของชนต่างวัฒนธรรมเขตชุมชนพื้นถิ่นเดิมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นลงมาของภาคตะวันออกเฉียงตอนบน หรือรูปแบบสถาปัตยกรรมของอาคารที่พักอาศัย อาคารและ/หรือเรือนทางอาชีพ อาคารสาธารณะและอาคารทางศาสนา สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นลงมาของภาคตะวันออกเฉียงตอนล่าง โดยมีข้อสรุปที่สำคัญคือ

พ.ศ.2394 – 2453:อาคารทางพุทธศาสนาความเป็นต้นแบบของท้องถิ่น:อาคารทางพุทธศาสนามีรูปแบบและลักษณะเฉพาะที่เด่นชัดคือ “พระอุโบสถ” แม้ว่าลักษณะของรูปแบบจะไม่ได้สัดส่วนและรายละเอียดทั้งงดงามตามเกณฑ์และบรรทัดฐานของอาคารชนิดเดียวกันจากเมืองหลวงที่นิยมกันอยู่ทั่วไป แต่กลุ่มอาคารทางพุทธศาสนาดังกล่าวช่วงพื้นถิ่นได้แสดงออกของถึงฝีมือเชิงช่างและความเป็นต้นแบบของตนเองอย่างจริงใจ บนพื้นฐานจากความศรัทธาเป็นที่ตั้ง เช่น “พระ

อุโบสถ” แบบพื้นถิ่นในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลภายนอกเมืองที่ตั้งกระจายตัวอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่นคือมีขนาดสัดส่วน พอเพียงและเหมาะสมกับจำนวนพระภิกษุและพุทธศาสนิกชนในช่วงเวลานั้นที่มีประชากรไม่มากนักเช่น ในตอนปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แปรครี¹ มีจำนวนประชากร 10,000 คน จันทบุรีมีประชากร 5,000 คน² ขณะที่กรุงเทพฯมีประชากร 541,000 คน ในช่วงเวลาเดียวกันจำนวนประชากรได้สะท้อนภาพวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่นทางศาสนาได้พอสมควรเห็นถึงความเหมาะสมของขนาดพระอุโบสถกับจำนวนผู้ใช้สอย มีรูปแบบและการตกแต่งแบบผสมผสานอิทธิพลต้นแบบจากเมืองหลวงหรือจากศิลปกรรมต่างวัฒนธรรมเข้ากับแนวความคิดของช่างพื้นถิ่น พระอุโบสถวัดท่าแกลง อปต.สนามไชย อำเภอนายายอาม และพระอุโบสถวัดราชบังลังค์ อปต.ทางเกวียน อำเภอแกลง จังหวัดระยอง หรือพระอุโบสถวัดเมืองกาย อปต.พนมสารคาม อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นต้น คือต้นแบบพระอุโบสถแบบพื้นถิ่นมีลักษณะเฉพาะร่วมกันของชุมชนและท้องถิ่น

ลักษณะร่วมบางประการของรูปแบบอาคารทางพุทธศาสนาในเขตพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีลักษณะทั้งที่แฝงเด่น ผสมผสานและแสดงความเด่นชัดของอิทธิพลจากศิลปกรรมต่างวัฒนธรรมเดิมที่สอดแทรกลงไปบนพื้นที่ว่างของอาคารเป็นรูปแบบ “อาคารศิลปะแบบผสม” เป็นการผสมคุณลักษณะของสถาปัตยกรรมต่างวัฒนธรรมในอาคารหลังเดียวกัน พระอุโบสถวัดแก้วพิจิตร ตำบลบางบริบูรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดปราจีนบุรี คือต้นแบบของพระอุโบสถหลังหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่แสดงความมีเอกลักษณ์บางประการของท้องถิ่น ถึงแม้จะมีการนำแบบอย่างจากที่อื่นมาบ้างก็ตาม เพราะจากต้นแบบนำทางความคิดจากพระอุโบสถวัดแก้วพิจิตรรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สืบสานและพัฒนาไปสู่อาคารที่มีลักษณะศิลปะแบบผสมในท้องถิ่นอื่นของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

พ.ศ.2415 - 2500:จากอาศรัยสถานและพระราชฐานสู่เรือนที่พักอาศัย “แบบบังกาโร” (bungalow) ตากอากาศ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเทศไทยเปิดให้มีการค้าขายกับต่างประเทศทางตะวันตกมาก มีชาวต่างประเทศเดินทางเข้ามาทำงานเพิ่มสูงขึ้น การเปิดประเทศทำให้ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นที่รู้จักกันในหมู่ชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะจังหวัดชลบุรี เพราะเป็นที่จอดพักเรือที่ไปมาค้าขายกับประเทศไทย นอกจากนั้นยังเป็นเมืองชายทะเลที่ตั้งอยู่ไม่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ มีอากาศดี การเดินทางสะดวก ชลบุรีจึงเป็นที่พักผ่อนตากอากาศและพักผ่อนจากการเจ็บป่วยของชาวไทยและชาวต่างประเทศ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยสมเด็จพระ

¹ ปัจจุบันคือจังหวัดฉะเชิงเทรา

² W.A. Graham. "Siam the Story of the land of the Free" Peoples of All the Nation. P.4633

เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ได้สร้างตึกไว้เป็นที่พักฟื้นของคนป่วยหลังหนึ่งเป็นหลังใหญ่ ส่วนเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (เจ้าคุณกรมท่า) สร้างอีกหลังหนึ่งเป็นหลังเล็กมีรูปแบบอาคารได้รับอิทธิพลตะวันตกแบบเมืองจีนตึกดังกล่าวนี้ชาวต่างประเทศได้ไปพักอาศัยอยู่เสมอเรียกกันในสมัยนั้นว่า “อาศรัยสถาน” และได้รับการพระราชทานนามตึกหลังใหญ่ว่า “ตึกมหाराช” และตึกหลังเล็กว่า “ตึกราชินี” โดยสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นอาศรัยสถานสืบมา จากแหล่งที่ตั้งความมีธรรมชาติและอากาศดีของจังหวัดชลบุรี พ.ศ.2431 ในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงบริจาคทรัพย์ส่วนพระองค์สร้างตึกขึ้นที่เกาะสีชัง อดต.ท่าเทววงษ์ อำเภอเกาะสีชัง จำนวน 3 หลัง ตามรูปแบบอาคารแบบตะวันตกประกอบด้วย “ตึกวัฒนา” “ตึกผ่องศรี” และ “ตึกอภิรมย์” และพระราชทานนาม พระราชฐานว่า “พระจุฬาราชฐาน”

ความมีชื่อเสียงของแหล่งพักผ่อนตากอากาศและความมีธรรมชาติทางทะเลที่สวยงาม ประการสำคัญตั้งอยู่ไม่ห่างไกลกรุงเทพฯ มีผลต่อชุมชนตำบลแสนสุข ตำบลอ่างศิลาและอดต.ท่าเทววงษ์ บนเกาะสีชังมีความเจริญอย่างต่อเนื่องตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เป็นต้นมาจนถึงสมัยจอมพลป.พิบูลสงครามพ.ศ.2481 – 2489 รัชกาลพระบาทสมเด็จพระภูมิพลอดุลยเดชมหาราชา ได้พยายามสร้างชาติด้วยวัฒนธรรมมีการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจตามนโยบายชาตินิยมที่ว่า “ไทยทำไทยใช้ไทยเจริญ” และจัดระเบียบการดำเนินชีวิตของคนไทยให้เป็นไปอย่างอารยประเทศให้ประชาชนปฏิบัติตามเพื่อความเจริญวัฒนาถาวรของประเทศ มีการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่ตำบลแสนสุขหรือบางแสนให้เป็นสถานที่พักผ่อนตากอากาศที่สำคัญของประเทศ ก่อสร้างโรงแรมองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวหรืออสท. สำหรับนักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างประเทศ ได้เข้ามาใช้บริการ ก่อสร้างอาคารบ้านพักสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี เชียงเขาสามมุขให้ข้าราชการได้มาพักผ่อน สร้างบ้านพักชั้นเดียวตากอากาศหรือเรียกกันทั่วไปว่าบังกาโร (bungalow) เป็นกลุ่มบ้านพักจำนวนหลายหลังสำหรับประชาชนทั่วไป พ.ศ.2481 – 2500 ชุมชนตำบลแสนสุขมีอาคารบ้านพักชั้นเดียวตากอากาศรูปแบบต่าง ๆ เติบโตขึ้นและมีราคาเช่าใช้บริการแตกต่างกันไปตามขนาดของพื้นที่และเครื่องอำนวยความสะดวกภายใน สำหรับผู้มีฐานะดีจะนิยมสร้างบ้านพักตากอากาศส่วนตัวขึ้นในบริเวณริมหาดบางแสนและบริเวณใกล้เคียงมีรูปแบบบ้านพักชั้นเดียวแบบต่าง ๆ ตามฐานะเจ้าของ โดยเรือนส่วนใหญ่จะสร้างด้วยไม้หรืออาคารแบบตีผสมกับไม้ เป็นรูปแบบเรือนและอาคารบ้านพักชั้นเดียวตากอากาศที่มีลักษณะความเป็นต้นแบบบ้านพักในรุ่นเดียวกัน

¹ คุรุฉนิยม 12 ฉบับในรอง ศยามานนท์, ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ

พ.ศ.2411 – 2453:สถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 “เอกลักษณ์ร่วมสมัย” กลุ่มอาคารใน
มณฑลฯ การปกครอง:รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เป็นช่วงเวลา
สำคัญทางประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมในภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือเนื่องจากว่ามี
การพัฒนาและเปลี่ยนแปลง โครงสร้างทางสังคมการปกครองจากระบบเดิมสู่ “ระบบเทศาภิบาล” ที่
ตั้งมณฑลฯ อยู่ที่จังหวัดปราจีนบุรี จังหวัดฉะเชิงเทรา และจังหวัดจันทบุรี จากความเป็นศูนย์กลาง
การปกครองแบบใหม่มีผลให้พื้นที่เขตมณฑลการปกครองทั้ง 3 จังหวัดมีความเจริญทางสังคม
เศรษฐกิจและศิลปกรรมทางสถาปัตยกรรมมีหลักฐานสำคัญคืออาคารสาธารณะของทางราชการ
อาคารหรือเรือนพักอาศัยในชุมชนเขตเมืองและนอกเมือง รูปแบบสถาปัตยกรรมมีอิทธิพลแบบ
ตะวันตกตามความนิยมและบรรทัดฐานจากเมืองหลวงในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวและพบว่าเป็นรูปแบบร่วมสมัยของกลุ่มเรือนหรืออาคารในมณฑลการปกครองที่โดดเด่น
เช่น อาคารศาลากลางจังหวัดฉะเชิงเทราและศาลากลางจังหวัดจันทบุรี¹ อาคารหรือเรือนบ้านพัก
ของทางราชการเช่นบ้านพักผู้ว่าราชการจังหวัดฉะเชิงเทรา อาคารบ้านพักคลังจังหวัดจันทบุรี
อาคารศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดปราจีนบุรี² เป็นต้น กลุ่มอาคารรูปแบบร่วมสมัยดังกล่าวเป็นความ
นิยมและเป็นบรรทัดฐานให้กับการก่อสร้างอาคารลักษณะเดียวกันในพื้นที่นอกเขตมณฑลการปก
ครองด้วยเช่น อาคารเทศบาลเมืองชลบุรี³ สามัญศึกษาจังหวัดชลบุรี⁴ หรือรูปแบบกลุ่มเรือนพระจุฬา
รุชราชฐานบนเกาะสีชัง ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับรูปแบบร่วมสมัยกลุ่มอาคารหรือเรือนรูป
แบบเดียวกันในรัชกาลที่ 5 มีอิทธิพลต่อการพัฒนาเรือนพักอาศัยของชุมชนนอกเมืองหรือชาวบ้าน
และชุมชนในเขตเมืองต่อไปด้วย

พ.ศ.2411 – 2468: เรือนพักอาศัยและเรือนทางอาชีพจากความหลากหลายสู่รูปแบบเฉพาะ
ของท้องถิ่น:เรือนพักอาศัยและเรือนทางอาชีพพบหลักฐานปรากฏเหลืออยู่ในกลุ่มชุมชนดั้งเดิม
นอกเมืองและชุมชนเมืองเป็นจำนวนมากและได้อยู่อาศัยต่อเนื่องมาเป็นเวลานาน สืบทอดมาตั้งแต่
ครั้งบรรพบุรุษมีอายุประมาณ 50 – 60 ปีขึ้นไปเป็นอย่างน้อย รูปแบบและลักษณะของเรือนท้องถิ่น
ส่วนมาก มีรูปแบบคล้ายคลึงกับเรือนไทยภาคกลางแต่มีองค์ประกอบของตัวเรือนในส่วนปลีกย่อย
แตกต่างกันตามสภาพที่ตั้งของท้องถิ่นและวัฒนธรรมที่ยึดถือปฏิบัติร่วมกันมา เช่น ลักษณะของ

¹ สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพ.ศ.2459 แต่มีรูปแบบอาคารศาลา
กลางแบบเดียวกับ ศาลากลางสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

² แต่เดิมอาคารหลังนี้เป็นอาคารของโรงจักรรถทองสร้างขึ้นโดยพระปรีชาภักกาล (สำเภา
อมมาตกุล)

³ ศาลากลางจังหวัดชลบุรีหลังเก่า

⁴ ศาลจังหวัดชลบุรีหลังเก่า

เรือนพักอาศัยเขตตำบลแสนสุข จังหวัดชลบุรีจะตั้งอยู่บนพื้นที่ในระดับสูงและตั้งอยู่ถัดจากฝั่งทะเลเข้ามาเล็กน้อยกลุ่มเรือนพักอาศัยบริเวณนี้นิยมยกระดับพื้นเรือน ไม่สูงมากด้วยเหตุผลว่าเพื่อให้เกิดความมั่นคง เมื่อยามมีพายุหรือลมแรงพัดจากทะเลเข้าสู่ฝั่งเป็นการปรับปรุงรูปแบบของตัวเรือนให้สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมของทำเลที่ปลูกเรือน เรือนพักอาศัยในเขตเมืองจะมีรูปแบบตามแบบอย่างหรือบรรทัดฐานที่นิยมกันจากเมืองหลวงหรือส่วนกลางมาก มีลักษณะพิเศษของตัวเรือนที่เห็นได้คือ ส่วนประกอบและรายละเอียดที่ประดับตกแต่งลงไปบนองค์ประกอบของตัวเรือนในส่วนต่าง ๆ เช่น หน้าจั่ว หน้าต่าง ช่องลม เจึงชายเป็นต้น และที่นิยมตกแต่งกันมากจะได้แก่ การแกะสลักลวดลายแบบต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นถึงฐานะความเป็นอยู่ของเจ้าของเรือนว่ามีความเป็นอยู่ในระดับใดเพราะการสร้างเรือนได้คุณลักษณะตามบรรทัดฐานที่นิยมกันจะต้องใช้ทุนมากโดยเฉพาะความต้องการทางด้านความงามหรือสุนทรีย์ (aesthetic needs) เป็นความต้องการในระดับ “มากหรือสูง” กว่าความต้องการและความจำเป็นพื้นฐานของมนุษย์เกี่ยวกับที่อยู่อาศัยเช่น ความต้องการที่กำบังลมและความมั่นคงปลอดภัย ความต้องการทางสรีระ ความต้องการทางสังคม เป็นต้น ความต้องการพื้นฐานในระดับต่าง ๆ ของรูปแบบใดขึ้นอยู่กับกำหนัดค่าทางวัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ

เรือนพักอาศัยแบบสองชั้นปลูกสร้างลงบนพื้นที่เขตมณฑลศูนย์กลางการปกครองเก่าของจังหวัดฉะเชิงเทราและจังหวัดจันทบุรีเป็นบรรทัดฐานทางวัฒนธรรมของสังคมตะวันตก มีอิทธิพลต่อการสร้างบรรทัดฐานในสังคมเมืองโดยรวม เป็นความนิยมร่วมกันของคนในสังคมไทยกับการเลียนแบบที่อยู่อาศัยจากสังคมตะวันตกที่มีความเจริญแต่จากการวิจัยพบว่าเรือนพักอาศัยและเรือนทางอาชีพของท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงตอนล่าง มีรูปแบบและลักษณะน่าสนใจ เป็นรูปแบบเฉพาะของภูมิภาคฯ แม้ว่ามีลักษณะองค์ประกอบทางโครงสร้างไม่สมบูรณ์ตามเกณฑ์ฯ และมีคุณค่าทางศิลปะถึงระดับ “แม่ศิลปะ” (great mother art) คือมีความหรรษา มีความมั่งคั่ง เป็นผลงานประเทยยิ่งใหญ่ แบบเดียวกับอาคารในเมือง แต่เรือนแบบพื้นถิ่นนอกเมืองของภาคตะวันออกเฉียงตอนล่างได้สะท้อนออกมาถึงภูมิปัญญาชาวบ้านหลักองค์ประกอบของชาวบ้านที่มีสำนึกและประสบการณ์ของการสร้างเรือนอีกมิติหนึ่งและเป็นความสำนึกของชาวบ้านต่อการเข้าถึงความงาม มีศักยภาพทางความงามต่างออกไปจากเกณฑ์ตามบรรทัดฐานของเมืองหลวงหรือส่วนกลางที่กำหนดกรอบไว้มีลักษณะสำคัญคือ การก่อสร้างมีความเรียบง่าย ฝีมือไม่ประณีต ไม่นั้นรายละเอียดและการตกแต่ง แต่ให้ความสำคัญกับประโยชน์ใช้สอยเป็นความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ทางด้านที่อยู่อาศัยโดยเรือนท้องถิ่นของภาคตะวันออกเฉียงตอนล่างของจังหวัดชลบุรี จังหวัดระยองและจังหวัดจันทบุรี มีรูปแบบเฉพาะที่น่าสนใจคือ เป็นเรือนแบบชั้นเดียว ยกพื้นสูง สร้างด้วยไม้จริง หลังคาเรือนจะมีหลายแบบเช่น หลังคาจั่ว หลังคาปั้นหยานและหลังคาبرانเนอร์ มุงด้วยกระเบื้องว่าวส่วนด้านหลังของตัวเรือนจะต่อชายคายื่นออกไปอีกประมาณ 1 ช่วงเสามีเสารองรับชายคายื่นออกไปมีผลให้พื้นที่ส่วนนี้จะโล่งโดยตลอดและใช้เป็นที่พักเก็บและจอดเกวียน เนื่องจากว่าเกวียนภาคตะวันออกเฉียง

ออกเป็นเวียนที่มีส่วนสูงมากกว่าเวียนในท้องถิ่นอื่นของประเทศไทยจึงไม่สามารถที่จะนำเข้าไปจอดเก็บได้จนเรือนได้เหมือนเวียนของภาคอื่น พื้นที่ชายคาที่ต่อยื่นออกไปจึงต้องทำให้มีขนาดใหญ่และสูงพอใช้เก็บเวียน โดยอย่างน้อย 2 เล่ม เพื่อให้พอเพียงกับการใช้สอย

ข้อเสนอแนะและการประยุกต์ใช้ แหล่งข้อมูลทางศิลปกรรม:สถาปัตยกรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีจำนวนข้อมูลที่พบมากที่สุด ตั้งแต่แหล่งข้อมูลสมัยก่อนประวัติศาสตร์ชาติไทยคือ ทวารวดีและลพบุรีหรือเขมรในประเทศไทยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์แหล่งข้อมูลบางแห่งมีการทับซ้อนกันในแต่ละช่วงเวลา ไม่สามารถวิเคราะห์และจำแนกลักษณะหรือรูปแบบของยุคสมัยได้ ประกอบกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีโครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวในระดับต่าง ๆ ของเขตเมืองหลักภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม อุตสาหกรรม และการท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นต่อเนื่องมากทุกปี มีความเจริญก้าวหน้าตามกระแสโลกอย่างรวดเร็ว ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางศิลปวัฒนธรรมอันเป็นมรดกที่มีคุณค่าของท้องถิ่นมาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะสถาปัตยกรรมมีการปรับเปลี่ยนไปใช้รูปแบบอาคารแบบตะวันตกและทิ้งเรณูภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมอย่างน่าเสียดายและวิกฤตการณ์ของการเปลี่ยนแปลงได้ทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้นประเด็นปัญหาเหล่านี้สมควรได้รับการดูแลและเอาใจใส่จากผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย โดยมีข้อเสนอแนะและการประยุกต์ใช้ดังนี้ คือ

ประการแรก โครงการสืบสานเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น “องค์กรท้องถิ่นต้องมีส่วนร่วม” เพราะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมและหลักฐานทางภูมิปัญญาของภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่กำลังจะสูญหายไปและถูกแทนที่ด้วยสถาปัตยกรรมพันธุ์ใหม่ “แบบตะวันตก” ที่ขาดจิตวิญญาณและเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ผู้นำประเทศและรัฐบาลมีความห่วงใยและวิตกกังวลถึงปัญหาวิกฤตทางเอกลักษณ์ ครั้งนี้ ได้กำหนดให้วันที่ 21 เมษายนของทุกปีเป็นวันอนุรักษ์มรดกไทย จัดตั้งคณะกรรมการอำนวยการวันอนุรักษ์มรดกไทยซึ่งมี ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี (ชวน หลีกภัย) เป็นประธานได้กำหนดให้ปีพุทธศักราช 2541 – 2544 เป็นปีแห่งการอนุรักษ์มรดกศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นให้มีการสืบทอด สร้างสรรค์และพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย เพื่อกระตุ้นจิตสำนึกและเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์มรดกศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น หรือมติของที่ประชุมคณะรัฐมนตรีวันที่ 3 มกราคม พ.ศ.2538 ที่ผ่านมามีวาระสำคัญวาระหนึ่งที่ประชุมคณะรัฐมนตรีให้ความเห็นชอบคือ การส่งเสริมการสนับสนุนให้หน่วยงานภาครัฐและเอกชนร่วมมือในการออกแบบและก่อสร้างอาคารที่มีลักษณะสถาปัตยกรรมไทยและ/หรือสถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่น¹ โดยมีหนังสือเวียนไปยังหน่วยงานต่าง ๆ ให้ถือเป็นแนวปฏิบัติทั้งนี้ให้สำนักงบประมาณสนับสนุน

¹ สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. หนังสือราชการที่ นร.0206/294 เรื่อง แผนดำเนินการส่งเสริมเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทย.2538. 9 มกราคม 2538

งบประมาณค่าออกแบบและก่อสร้างที่อาจจะสูงขึ้นตามความเหมาะสมแต่ปัญหาของการดำเนินงานก่อสร้างอาคารแบบเอกลักษณะไทยยังไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร เพราะขาดหน่วยงานองค์กรที่จะปฏิบัติให้เป็นไปตามแนวทศวรรษรัฐมนตรีและตามนโยบายดังกล่าว องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยเฉพาะองค์การบริหารส่วนตำบลที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2540 ใน มาตรา 46 มาตรา 69 มาตรา 81 และมาตรา 289¹ ได้กำหนดบทบาท หน้าที่และความรับผิดชอบไว้ อย่างชัดเจนจะต้องเข้ามาศึกษาและฟื้นฟูเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นของตนเอง เร่งดำเนินการหาเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมที่เป็นภาพรวมของท้องถิ่นขั้นต่อไปคือดำเนินการอนุรักษ์และ/หรือสืบสาน สร้างสรรค์ใหม่โดยเฉพาะโครงการก่อสร้างอาคารสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลของแต่ละเขตพื้นที่ จะใช้เป็นโครงการนำร่องสถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่น ได้อย่างเหมาะสมที่สุดเพราะว่า อาคารสำนักงาน อบต. คืออาคารที่เป็นศูนย์รวมของชุมชนและหมู่บ้าน ประชาชนจะเข้ามาติดต่อทางราชการและใช้บริการด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นสถานที่ทางราชการหลักของตำบล ต้องแสดงความเป็นผู้นำและเป็นตัวอย่างทางศิลปะและวัฒนธรรมก่อนที่อื่น

ประการสอง พระราชบัญญัติโบราณสถานและการขึ้นทะเบียนการคุ้มครองสมบัติทางวัฒนธรรมในท้องถิ่น “อบต.ควรศึกษา” พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.2504² มาตรา 4 “โบราณสถาน” หมายความว่าอสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้างหรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ในทางศิลป ประวัติศาสตร์หรือโบราณคดี มาตรา 7 เพื่อประโยชน์ในการดูแลรักษาและการควบคุมโบราณสถานให้เป็นไปตามพระราชบัญญัตินี้ให้อธิบดีมีอำนาจประกาศในราชกิจจานุเบกษาขึ้นทะเบียน โบราณสถานใด ๆ ตามที่อธิบดีเห็นสมควรได้ และให้มีอำนาจกำหนดเขตที่ดินตามที่เห็นสมควรเป็นเขตโบราณสถาน โดยให้ถือว่าเป็นโบราณสถานด้วยก็ได้ ประกาศดังกล่าวนี้อธิบดีจะเพิกถอนหรือแก้ไขเพิ่มเติมก็ให้กระทำได้โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา หรือการขึ้นทะเบียน โบราณสถาน ถ้าโบราณสถานนั้นมีเจ้าของหรือผู้ครอบครองโดยชอบด้วยกฎหมายให้อธิบดีแจ้งเป็นหนังสือให้เจ้าของหรือผู้ครอบครองทราบซึ่งถ้ากรณี โบราณสถานที่ได้ขึ้นทะเบียนแล้วและเป็น โบราณสถานที่มีเจ้าของหรือผู้ครอบครองโดยชอบด้วยกฎหมายเกิดการชำรุด หักพังหรือเสียหายไม่ว่าด้วยประการใด ๆ ให้เจ้าของหรือผู้ครอบครองโบราณสถานนั้นแจ้งการชำรุด หักพังหรือเสียหายเป็นหนังสือไปยังอธิบดีกรมศิลปากร ภายในสามสิบวันนับแต่วันที่เกิดชำรุด หักพังหรือเสียหายนั้น ประการสำคัญในมาตรา 10 ระบุอีกว่าห้ามมิให้ผู้ใดซ่อมแซม แก้ไข เปลี่ยนแปลงโบราณสถานหรือชุดคันสิ่งใด ๆ ภายในบริเวณ โบราณสถานเว้นแต่จะกระทำตามคำสั่งของอธิบดี

¹ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540

² ดูพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

หรือได้รับหนังสือจากอธิบดี และถ้ามีหนังสืออนุญาตนั้นกำหนดเงื่อนไขไว้ประการใดก็ต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขนั้นด้วย¹

องค์การบริหารส่วนตำบลจะต้องมีความรู้พื้นฐานบางประการเกี่ยวกับพระราชบัญญัติโบราณสถานฯ และการขึ้นทะเบียน โบราณสถานซึ่งกรมศิลปากร² กระทรวงศึกษาธิการมีบทบาทในเรื่องนี้ตั้งนั้นเพื่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติได้จริงและมีความรับผิดชอบร่วมกันที่จะปกป้องคุ้มครองอาคารและ โบราณสถานในเขตพื้นที่ของอบต. ผู้บริหารและสภาองค์การบริหารส่วนตำบล จะต้องศึกษาและสำรวจแหล่งข้อมูลพื้นฐานทางศิลปวัฒนธรรม ในเขตพื้นที่ตั้งและดำเนินการทำทะเบียนข้อมูลภาพรวมที่ได้มาจากแหล่งต่าง ๆ เก็บรักษาไว้ที่สำนักงานองค์การฯ และ/หรือถ้าทราบว่ามีแหล่งใดมีอาคารหรือสิ่งปลูกสร้างมีคุณค่าทางศิลปกรรมหรือมีคุณค่าทางโบราณสถานควรดำเนินการแจ้งไปยังกรมศิลปากรเพื่อให้เข้ามาดำเนินการในชั้นต่อไป ปัญหาที่เกิดขึ้นอยู่เสมอคือผู้เป็นเจ้าของหรือผู้ครอบครอง โบราณสถานหรือเขตพื้นที่โบราณสถานไม่เข้าใจและเห็นคุณค่าต้องการสร้างอาคารใหม่ รื้อถอนหรือปรับสภาพพื้นที่ใหม่ทั้งหมด มีผลกระทบต่อทรัพย์สินทางศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นมีคุณค่าทางศิลปกรรมและประวัติศาสตร์ต้องถูกทำลายลงไปอย่างน่าเสียดาย ตามความเหมาะสมกรณีสร้างอาคารขึ้นใหม่ต้องดำเนินการสร้างให้สัมพันธ์กลมกลืนหรือใกล้เคียงกับสิ่งแวดล้อมทางศิลปกรรมเดิม หากเป็นสิ่งแวดล้อมที่สืบต่อกันมาเป็นประเพณีของท้องถิ่นจะต้องคงสภาพเดิมไว้และออกแบบอาคารให้มีรูปแบบ ขนาดและสีกลมกลืนกับสภาพภูมิประเทศและ โบราณสถานเดิม โดยรอบ โดยเฉพาะแหล่งที่ตั้งของอนุสรณ์สถานที่สำคัญและมีคุณค่าต้องได้รับการดูแลเป็นพิเศษเพื่อป้องกันให้อยู่ในสภาพปลอดภัยให้เรียบร้อยไม่ทรุดโทรมและให้สถาปัตยกรรมและ โบราณสถานเป็นพยานหลักฐานของศิลปวัฒนธรรมที่ดั้งเดิมของท้องถิ่นสร้างความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคุณค่าในท้องถิ่นมีความตระหนักว่ามรดกทางวัฒนธรรมเป็นสมบัติร่วมของท้องถิ่นอย่างแท้จริง

3. ด้านภูมิปัญญาพื้นถิ่น : ศิลปหัตถกรรม

ภูมิปัญญาพื้นถิ่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือทางด้านศิลปหัตถกรรมเป็นผลิตภัณฑ์ที่เกิดขึ้นจากความรู้ ความสามารถของชาวบ้านในท้องถิ่น รู้จักประดิษฐ์ คิดค้นและนำมาใช้ประโยชน์กับการ

¹ เอกสารหมายเลข 5: พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.2504. ในเอกสารประกอบการสัมมนา “การอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง”. จัดโดยกรมศิลปากร. 2527. หน้า 3.

² ปีพ.ศ.2545 กระทรวงศึกษาธิการจะถูกยุบและจัดตั้งใหม่เป็นกระทรวงการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมกรมศิลปากรจะถูกปรับโครงสร้างใหม่ซึ่งอยู่ระหว่างดำเนินการของคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษา

ดำเนินชีวิตประจำวันได้อย่างมีประสิทธิภาพ เป็น “ทุนดั้งเดิม” ที่มีคุณค่าอยู่ในท้องถิ่น ภูมิปัญญาพื้นถิ่นภาคตะวันออกเฉียงมีลักษณะแตกต่างกันไปตามสภาพทางภูมิศาสตร์ วัฒนธรรมและการถ่ายทอดสืบต่อกันมา โดยเฉพาะภูมิปัญญาพื้นถิ่นทางศิลปหัตถกรรมเป็นความจำเพาะกับท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์และความสอดคล้องภายในท้องถิ่นแต่ละพื้นที่ แตกต่างจากภูมิปัญญาภายนอกมีความต่างทางวัฒนธรรมและต่างทางคติความเชื่อ มีวัตถุประสงค์ที่ได้มาจากเขตพื้นที่ในท้องถิ่นเป็นปัจจัยหลักต่อการผลิตศิลปหัตถกรรมมีข้อสรุปที่สำคัญคือ

พ.ศ.2325 – 2500: “การแกะสลักหิน” ถนนสายภูมิปัญญาแห่งเอกลักษณ์: การแกะสลักหินของภาคตะวันออกเฉียงเป็นภูมิปัญญาและกลวิธี มีการสืบทอดมาตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกในระหว่างช่วงของการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ต้องนำเข้าหินที่มาจากจังหวัดชลบุรีเพื่อนำมาก่อสร้างซุ้มประตูจำนวน 8 ซุ้มบริเวณทางเข้าลานพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ และมีแหล่งหินที่สำคัญคือ บ้านเขาค้อน จังหวัดปราจีนบุรี บ้านแหลมแท่น จังหวัดชลบุรี การแกะสลักหินภาคตะวันออกเฉียงจะเริ่มต้นจริงจังในตอนปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเมื่อมีการติดต่อค้าขายกับจีน โดยพระเจ้าลูกเธอกรมหลวงเจษฎาภินทรซึ่งต่อมาเป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แต่งสำเภาไปทำการค้ากับจีนจนร่ำรวย การติดต่อค้าขายกับจีนทำให้ราชสำนักยุคนั้นมีความนิยมศิลปกรรมแบบจีนและนำตุ๊กตาหินสลักแบบจีนหรือประติมากรรมหินเข้ามาในประเทศไทยโดยนำไปติดตั้งตามวัดและอารามต่าง ๆ ความนิยมการแกะสลักหินแบบจีนได้แพร่ไปสู่ภูมิภาคนอกเมืองหลวง เมืองสำคัญคือจังหวัดชลบุรีเพราะเหตุว่ามีพื้นที่เขตติดต่อกัน การสัญจรไปมาสะดวก มีระยะทางเพียง 90 กิโลเมตรจากกรุงเทพฯ การแกะสลักหินของจังหวัดชลบุรีเกิดจากความคิดริเริ่มของชาวจีนอพยพที่เคยเป็นช่างแกะสลักหินอยู่ในจีนแผ่นดินใหญ่มาก่อน เมื่อมาตั้งหลักแหล่งที่เมืองชลบุรีได้นำวิชาความรู้และกระบวนการเชิงช่างที่มีอยู่ออกมาใช้ ด้วยการแนะนำชาวบ้านให้ทำการแกะสลักหิน โดยนำ “หิน” วัตถุดิบที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ในบริเวณแหลมแท่นและจังหวัดใกล้เคียงมาใช้ มีรูปแบบผลิตภัณฑ์ที่แกะสลักในช่วงระยะแรกคือ ป้ายสรวงซุ้ม ลูกนิมิต ป้ายเสมาและครกหิน

“ครกหิน” เป็นผลิตภัณฑ์ใช้สอยภายในครัวเรือนที่มีชื่อเสียงของจังหวัดชลบุรีแหล่งผลิตคือตำบลอ่างศิลา และตำบลเสม็ด (อบต.เสม็ด) มีการประกอบอาชีพแกะสลักครกหินเป็นระบบครอบครัวสืบทอดประสบการณ์จากบรรพบุรุษต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ระยะแรกการแกะสลักหินจะใช้ “หินแกรนิต” ในพื้นที่ตำบลอ่างศิลา หินชนิดนี้จะมีเนื้อหินสีขาวและเป็นเนื้อหินมีคุณภาพเหมาะแก่การทำครกและไม้ ต่อมาหินชนิดนี้มีจำนวนน้อยลงจึงต้องอาศัยแหล่งหินจากที่อื่นเช่น จังหวัดจันทบุรี จังหวัดตากสำหรับสั่งซื้อหินแกรนิต จังหวัดลพบุรีสำหรับสั่งซื้อหินทราย หรือมีการนำเข้าหินจากต่างประเทศเช่นหินจากประเทศรัสเซีย หินจากประเทศจีนเป็นต้น ช่างแกะสลักหินที่อ่างศิลาและเสม็ดส่วนมากจบการศึกษาระดับประถมศึกษาและส่วนใหญ่เป็นชาวอีสาน จะเรียนรู้กระบวนการ

การแกะสลักวิธีแกะสลักหินด้วยตนเอง ตั้งแต่แกะสลักครกหินขนาดเล็ก พัฒนาไปจนถึงขั้นแกะสลักพระพุทธรูปขนาดใหญ่ความสูง 5 – 6 เมตรขึ้นไป แต่ครกหินผลิตภัณฑ์ใช้สอยภายในครัวเรือนยังคงความนิยมอยู่เสมอและมีชื่อเสียงแพร่หลายทั้งภายในประเทศและภายนอกประเทศ ครกหินมีลักษณะเฉพาะท้องถิ่นของชุมชนตำบลอ่างศิลาและตำบลเสม็ด

ความมีชื่อเสียงดังกล่าวจึงมีผู้คิดและแกะสลักครกหินที่มีขนาดเล็กที่สุดในโลก “ครกจิ๋ว” และได้รับการรับรองบันทึกสถิติไว้โดยสถาบัน Guinness book of Record และมีครกหินขนาดใหญ่ที่สุดในโลกตั้งแสดงเป็นสัญลักษณ์ที่บริเวณแยกทางเข้าตลาดอ่างศิลา “เส้นทางสายหิน” จากอ่างศิลา – แหลมแท่นของจังหวัดชลบุรีความยาวประมาณ 20 กิโลเมตรเป็นเส้นทางสายภูมิปัญญาพื้นถิ่นแหล่งแกะสลักผลิตภัณฑ์ครกหินรูปทรงลักษณะต่าง ๆ ตั้งเรียงรายอยู่ริมถนนสองฟากฝั่งมากกว่า 40 ร้านตลอดความยาวเป็นถนนสายหินและสายภูมิปัญญาแหล่งสำคัญของภาคและของประเทศ แสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของผลิตภัณฑ์ครกหินที่ได้รับการสืบทอดต่อเนื่องกันมาจากคนรุ่นหนึ่งต่อไปยังอีกรุ่นหนึ่ง จากรูปแบบทำตามคั้นแบบเดิมที่สืบทอดกันมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษสู่รูปแบบทำตามความต้องการของลูกค้า จนพัฒนาไปสู่รูปแบบที่เกิดขึ้นจากการนำเสนอโครงการเพื่อการประกวดแข่งขัน ทำงานร่วมกันหลายคนและหลายวิชาชีพ มีผลงานแกะสลักหินขนาดใหญ่ติดตั้งตามสถานที่สำคัญทั่วประเทศ เป็นพัฒนาการอย่างต่อเนื่องของการแกะสลักหินจากจุดเริ่มต้น “ครกหิน” และสาภผลิตภัณฑ์ใช้สอยภายในครัวเรือนก้าวหน้าไปสู่ผลงานแกะสลักหินที่ได้รับการออกแบบเพื่อนำไปติดตั้งบนฐานสูงเช่นเดียวกับ “อนุสรณ์สถาน” มีคุณค่าทางศิลปะเช่นเดียวกับ “ประติมากรรม”

พ.ศ.2350 – 2500: การทอเสื่อจากสินค้าพื้นบ้านสู่ผลิตภัณฑ์สากล: การทอเสื่อในภาคตะวันออกเฉียงใต้และความเป็นมาตั้งแต่ประมาณต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โดยกลุ่มแม่ชีและผู้นำถือศาสนาคริสต์ที่บริเวณอารามพาดิมาเป็นครั้งแรก ในอดีตการทอเสื่อมีแต่ชาวญวนจึงเรียกว่าเสื่อญวน หลังวัดเพราะว่าหลังโบสถ์วัดคาทอลิกเป็นแหล่งมีการทอเสื่อมากและเป็นเสื่อแบบดั้งเดิม เป็นต้นแบบของเสื่อจันทบูรในระยะต่อมาในนิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่ได้แตงนิราศคำกลอนไว้ประมาณตอนปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกพ.ศ.2350 แสดงให้เห็นถึงว่าชาวเมืองแกลง(เดิมอยู่ในจังหวัดจันทบุรี) จังหวัดระยอง ได้มีการทอเสื่ออกประจำวันครบครันมา 193 ปี ต่อเนื่องมาจนถึงพ.ศ.2498 เมื่อสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จไปประทับอยู่ที่สวนบ้านแก้ว ตำบลท่าช้าง อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี ได้ทรงพัฒนาการทอเสื่อจันทบูรให้เจริญก้าวหน้าเป็นอย่างมาก พระองค์ได้เสด็จไปทอดพระเนตรกิจการทอเสื่อของแม่ชีวัดญวนพบข้อบกพร่องบางประการจึงมีพระราชดำริให้ปรับปรุงกรรมวิธีผลิตใหม่ให้ทันสมัยและมีคุณภาพและโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงงานทอเสื่อจันทบูรที่สวนบ้านแก้วและเสื่อที่ผลิตได้นิยมเรียกว่า “เสื่อจันทบูรสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี” ประการสำคัญทรงประดิษฐ์และพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ที่ทำมาจากเสื่อเป็นของใช้รูปแบบใหม่เช่น กระเป๋าเอกสาร กระเป๋าสตรี ที่รอง

งาน กล่องใส่กระดาษเช็ดมือ เป็นต้น และทรงโปรดเกล้าฯ ให้คิดเครื่องหมายการค้า“รูปคนหาบ กระจาด” ใช้ชื่อว่า “อุตสาหกรรมชาวบ้าน” (product of peasant) พร้อมกับทรงเป็นตัวแทนดำเนินการจัดจำหน่ายและเผยแพร่ผลิตภัณฑ์ทั้งภายในและภายนอกประเทศ สร้างชื่อเสียงให้กับการทอเสื้อจันทบูรมาจนถึงทุกวันนี้ โดยมีการทอเสื้ออยู่ 3 ชนิดคือ เสื้อกจะสานด้วยด้นกกกลม เสื้อกล้าจะสานด้วยด้นกล้าและเสื้อก้านตองจะสานด้วยก้านตองกะพ้อ

การทอเสื้อของภาคตะวันออกเฉียงเหนือถือเป็นงานอดิเรกเฉพาะผู้หญิงและแม่บ้าน ผู้ชายส่วนมากไม่มีความถนัดแต่เป็นกำลังสำคัญไปถอนด้นกกมาให้แม่บ้าน ผู้หญิงจึงทอเสื้อเป็นทุกคน ในตำบลกรำ จังหวัดระยองสมัยก่อนพูดกันว่า “ถ้าผู้หญิงทอเสื้อไม่เป็นก็ไม่ใช่ชาวตำบลบ้านกรำ” เพราะฉะนั้นสุนทรภู่จึงเขียนกลอนไว้ว่า “เด็กผู้ใหญ่ทำเป็นไม่เว้นคน” การทอเสื้อจันทบูรได้แพร่หลายไปยังภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้วยเช่น การทอเสื้อกที่ อบต.บางปลาร้า อำเภอบ้านสร้าง จังหวัดปราจีนบุรี ทอเสื้อกที่ อบต.โพธิ์แทน อำเภองครักษ์ จังหวัดนครนายก เป็นต้น โดยเฉพาะการทอเสื้อที่บ้านสร้างมีการนำกกระจูดหรือกกกลมมาปลูกเพื่อตัดขายและใช้กันอย่างกว้างขวาง รูปแบบและลักษณะการทอเสื้อและผลิตภัณฑ์ที่ทำมาจากเสื้อของบ้านสร้างมีความคล้ายคลึงกับการทอเสื้อของจังหวัดจันทบุรีและจังหวัดระยองมาก การทอเสื้อในปัจจุบันได้พัฒนาและคลี่คลายกระบวนการผลิตและรูปแบบผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ กันคือนอกจากจะผลิตออกมาในรูปแบบเสื้อกทอผสมกับเอ็นปอให้เป็นผืนเพื่อการใช้สอย ได้พัฒนารูปแบบการทอเสื้อก้าวไปสู่รูปแบบอื่น ๆ อีกมากซึ่งเปรียบเสมือนเป็นเส้นทางสายใหม่ของหัตถกรรมเสื้อก จากรูปแบบดั้งเดิมคือเสื้อม้วนเม้มริมได้เปลี่ยนรูปแบบไปสู่เสื้อพับมีหูหิ้วและอาศัยวัสดุอื่นเข้ามาช่วยเช่นด้ายและผ้าก๊วย นอกจากนี้รูปแบบเสื้อจะเปลี่ยนไป การออกแบบก็มีการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ที่ทำมาจากเสื้อให้สามารถผลิตชิ้นงานในรูปแบบใหม่ ๆ อยู่เสมอ

พ.ศ.2325 – 2500: การจักสานหัตถกรรมต่างวัฒนธรรมบูรณาการแบบเฉพาะของท้องถิ่น: การจักสานของภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันมีแพร่หลายอยู่ทั่วไปจนกลายเป็นสิ่งสามัญ ประการสำคัญการจักสานไม่ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ จนถึงสมัยสุโขทัยประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 – 20 มีการกล่าวถึงเครื่องจักสานชนิดหนึ่งคือ “ครุ” หรือกระออมสำหรับใส่น้ำ ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเช่น จังหวัดจันทบุรี จังหวัดตราด และจังหวัดระยอง “ชาวซอง” ชนพื้นถิ่นดั้งเดิมที่อยู่อาศัยแถบเชิงเขาจรดอ่าวกับประเทศกัมพูชา รู้จักนำวัตถุในท้องถิ่นคือ “คลุ้ม” ที่มีอยู่ในธรรมชาติมาประดิษฐ์เป็นเครื่องมือเครื่องใช้หลายชนิดเช่น สมุก กระซอน กระจาด ข้อง เป็นต้น หรือแม้แต่การจักสาน “งอบ เมืองตราด” รูปทรงดั้งเดิมมีรูปแบบและลักษณะที่น่าสนใจเหมาะแก่การใช้สอย ส่วนภาคตะวันออกเฉียงเหนือการจักสานจะมีมากที่จังหวัดชลบุรีเขตอำเภพนันสนิม จังหวัดฉะเชิงเทราและจังหวัดปราจีนบุรี ข้อสังเกตประการหนึ่งคือ แหล่งที่มีการผลิตเครื่องจักสานมากจะเป็นเขตพื้นที่อยู่อาศัยของชาวลาวอพยพที่เข้ามาตั้งถิ่น

ฐานตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หรือชุมชนที่อยู่อาศัยของชนชาวจีนดั้งเดิมเช่น อบต.ปากน้ำจังหวัดฉะเชิงเทรา จะมีการผลิตเครื่องจักสานด้วยการ สืบทอดการผลิตมาถึงปัจจุบันเช่น การจักสานหมวกก๊วยเล้งหรือก๊วยเถาะ คนไทยนิยมเรียกว่าหมวกเจ๊ก คนไทยเชื้อสายจีนยังคงอนุรักษ์รูปแบบหมวกและทำสืบทอดต่อกันมาในแถบพื้นถิ่นปากน้ำเจ้าโล้ การจักสานที่อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรีเป็นแหล่งผลิตเครื่องจักสานตั้งแต่พ.ศ.2367 – 2500 และเป็นแหล่งที่มีชื่อเสียงของภาคตะวันออก ชุมชนในเขตอำเภอพนัสนิคมมีความสามารถในการจักสานทั้งผู้ใหญ่และเด็ก โดยบรรพบุรุษเป็นผู้ถ่ายทอดสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน โรงเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษาในเขตอำเภอพนัสนิคมได้นำวิชาการจักสานมาสอนร่วมไปกับวิชาศิลปประดิษฐ์พร้อมไปกับจัดให้มีการประกวดการจักสานในงานระดับสำคัญ ๆ ของอำเภอ จังหวัดและภาค มีผลให้การจักสานที่พนัสนิคมมีการพัฒนาทางด้านรูปแบบจากหัตถกรรมที่ใช้ภายในครัวเรือนก้าวไปสู่ของชำร่วยของประดับตกแต่งบ้านเรือนสำนักงานและของแขวนประดับตามห้างร้านต่าง ๆ

“การจักสานกระจาดและการจักสานฝาชี”เป็นรูปแบบและกรรมวิธีที่แสดงเอกลักษณ์ของท้องถิ่นพนัสนิคมยกตัวอย่างเช่น กระจาดมีลักษณะพิเศษต่าง ไปจากท้องถิ่นอื่นคือเป็นกระจาดทรงเตี้ย ปากกลมก้นสอบเฉพาะส่วนก้นค่อนข้างสอบมาก มีฐานรองรับกระจาดลักษณะเป็นเต้าสี่มุมไม่เรียบเหมือนกระจาดของท้องถิ่นอื่น ส่วนฝาชีมีลักษณะหลากหลายต่าง ๆ กัน สายดอกพิกุลจะเป็นลายสานที่ประณีตงดงาม นิยมทำกันทั่วไป ลักษณะเด่นของการจักสานฝาชีที่อำเภอพนัสนิคมจะขึ้นอยู่กับลวดลายที่ได้รับการสืบทอดต่อเนื่องมาของท้องถิ่น พ.ศ.2521 สมเด็จพระบรมราชินีนาถมีโครงการส่งเสริมฝีมือการจักสานด้วยไม้ไผ่ มีผลให้กระเป่าถือสตรีได้รับการพัฒนาผลิตภัณฑ์รูปแบบใหม่โดยยังคงรักษารูปทรงเดิมและกรรมวิธีเก่าเป็นหลักและเลือกเฉพาะชิ้นงานที่มีรูปทรง ลวดลาย สมบูรณ์ที่สุดเป็นต้นแบบนับเป็นกระบวนการผลิตลักษณะหัตถอุตสาหกรรมที่ดำเนินการ ได้อย่างมีระบบและแบบแผนในการสร้างสรรค์ที่ถูกต้องและเหมาะสมกับท้องถิ่น

ประมาณพ.ศ.2420 – 2500 : “ถนนศรีจันทร์” ถนนอัญมณีและเครื่องประดับระดับภูมิภาค:
การทำพลอยภาคตะวันออกตอนล่างสุดเป็นแหล่งผลิตที่มีชื่อเสียงของประเทศโดยมีจังหวัดจันทบุรี และจังหวัดตราดเป็นแหล่งผลิตที่สำคัญ จากข้อมูลของกรมการส่งเสริมการส่งออก กระทรวงพาณิชย์ระบุว่าอัญมณีและเครื่องประดับนำเงินตราเข้าประเทศอย่างมหาศาลในแต่ละปีโดยพิจารณาจากมูลค่าการส่งออกในแต่ละปีที่สูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ปัจจุบันประเทศไทยจัดเป็นประเทศผู้ส่งออกอัญมณีและเครื่องประดับติดอันดับ 1 ใน 10 ของผู้ส่งออกที่สำคัญของโลก เนื่องจากปัจจัยเกื้อหนุนที่สำคัญคือแหล่งอัญมณีมีค่าหลายประเภทและความพร้อมทางด้านฝีมือ มีความชำนาญในการเจียรไนอัญมณีประกอบตัวเรือนที่ละเอียดอ่อนและพิถีพิถันจนเป็นที่ยอมรับในระดับสากล การเจียรไนพลอยเป็นการจัดแต่งให้ใ้รูปร่างเหมาะสม สวยงาม และแวววาวเมื่อพลอยรับแสงโดยผ่านกระบวนการขัดถู ตัดเหลี่ยม และขัดมันสิ่งสำคัญจะต้องรักษาเนื้อพลอยไว้ให้ได้มากที่สุดเพื่อ

ได้พลอยที่เรียกกันว่า “พลอยน้ำดี” วัฒนธรรมการทำพลอยได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ มาไม่ต่ำกว่า 100 ปี และเป็นอาชีพหลักที่สำคัญอย่างหนึ่งของรุ่นลูกหลาน “ถนนศรีจันทร์” เป็นถนนสายพลอยแหล่งใหญ่ที่สุดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ค้าพลอยตั้งเรียงรายอยู่สองฝากฝั่งเป็นแนวยาวต่อเนื่องจนเรียกถนนสายนี้ว่า “ถนนสายพลอย” การซื้อขายพลอยจะทำการสัปดาห์ละ 3 – 4 วันคือวันศุกร์ – วันจันทร์ ร้านค้าจะแน่นขนัดเต็มไปด้วยรถยนต์ส่วนบุคคลและรถจักรยานยนต์ ที่ถูกค้าและพ่อค้าที่เดินไปมาซื้อขายพลอยเหมือนกับมีงานมหกรรม ในช่วงระยะเวลาประมาณพ.ศ.2530 – 2540 ตลาดอัญมณีของโลกรุ่งเรืองมากตลาดพลอยจังหวัดจันทบุรีเป็นตลาดพลอยที่สำคัญแห่งหนึ่งของโลกด้วย พ.ศ.2543 ทางด้านสถาบันการศึกษาคือมหาวิทยาลัยบูรพาวิทยาเขตจันทบุรีได้เปิดหลักสูตรทางอัญมณีและเครื่องประดับหลายสาขาวิชา และมีโครงการจัดตั้งเป็น “วิทยาลัยอัญมณีและเครื่องประดับ” เพื่อรองรับทางการศึกษาวิจัยพัฒนาศักยภาพของคนไทยให้สามารถแข่งขันกับตลาดโลกได้ในอนาคต

พ.ศ.2490 – 2500: ของที่ระลึกจากทะเลความตระหนักในสิ่งแวดล้อมพื้นถิ่น: การทำของที่ระลึกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการผลิตขึ้นในช่วงระยะหลังพ.ศ.2475 โดยเฉพาะช่วงของการพัฒนาตำบลแสนสุขหรือบางแสนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวและสถานที่สำหรับพักผ่อนตากอากาศสมัยจอมพลป.พิบูลสงครามเช่น สร้างโรงแรมองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว (อสท) สร้างบ้านพักชั้นเดียวหรือ “บังกาโร” สร้างบ้านพักสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี เป็นต้น ในช่วงเวลานี้มีนักท่องเที่ยวนิยมาพักผ่อนตากอากาศในพื้นที่บริเวณบางแสนและพื้นที่ใกล้เคียงมาก ส่วนผู้มีฐานะดีจะนิยมปลูกสร้างเรือนพักตากอากาศส่วนตัวตามพื้นที่ริมทะเลตั้งแต่บางแสนลงไปจรดอ่างศิลาชุมชนพื้นที่ริมทะเลจึงได้ริเริ่มผลิตชิ้นงานทำนองของที่ระลึกจากทะเลออกจำหน่าย ส่วนใหญ่จะผลิตขึ้นจากวัตถุดิบที่หาได้จากทะเลแถบนั้น โดยอาศัยซากฟิซ ซากสัตว์จำพวก เปลือกหอย ปะการังและก้อนหิน เป็นต้น และผลิตกันไม่มาก ต่อมาจำนวนนักท่องเที่ยวเพิ่มจำนวนมากขึ้น ความต้องการของที่ระลึกจากทะเลจึงมีมากขึ้นตามไปด้วยประการสำคัญชาวบ้านได้เริ่มมีความสนใจผลิตของที่ระลึกจากทะเลออกจำหน่ายเพิ่มขึ้นตามความต้องการของนักท่องเที่ยว ปัญหาคือวัตถุดิบจากทะเลซึ่งเคยอาศัยซากฟิซและซากสัตว์ไม่พอเพียงกับการผลิตเพื่อออกจำหน่าย ชาวบ้านจึงแก้ปัญหาด้วยการออกจับและขุดค้นสิ่งมีชีวิตจากทะเลลักษณะต่าง ๆ เพื่อนำมาทำของที่ระลึกทดแทนก่อให้เกิดผลกระทบและสร้างความเสียหายต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก ประการสำคัญคือทำให้ระบบนิเวศวิทยาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตในทะเลกับถิ่นที่อยู่และสิ่งแวดล้อมต้องสูญเสียไปและสร้างคืนทดแทนไม่ได้

ข้อเสนอแนะและการประยุกต์ใช้ ภูมิปัญญาพื้นถิ่นทางศิลปหัตถกรรมปัจจุบันเป็นเรื่องที่ได้รับความสนใจจากหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนมาก โดยเฉพาะตั้งแต่พ.ศ.2540 เป็นต้นมา หลังจากประเทศไทยประสบปัญหาทางเศรษฐกิจตกต่ำต้องกู้เงินจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศหรือ IMF. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ต้องมีการปรับแผนใหม่ในช่วงระยะเวลากลางแผนเพื่อให้นโยบายของแผนสอดคล้องกับสถานการณ์ที่เป็นจริงและนำไปสู่การปฏิบัติจริงได้ในทุกภูมิภาคไม่ใช่การสร้างวิมานในอากาศ วางแผนพัฒนาฯ มาจากส่วนกลางขาดรากฐานที่ยึดโยงกับชุมชนและท้องถิ่นอย่างแท้จริงโดยอาศัยภูมิปัญญาของชาวบ้าน ผู้นำในท้องถิ่นและปราชญ์ชาวบ้านเป็นหลัก ให้พวกเขาได้มีส่วนร่วมวางแผนและดำเนินการทั้งหมดในทุกชั้นตอน โดยภาครัฐเป็นผู้สนับสนุนและพี่เลี้ยงคอยช่วยเหลือ ดูแล ประสานงานให้ในบางครั้งบางกรณีเป็นการเปลี่ยนกระบวนการทัศน์การพัฒนาใหม่ เปลี่ยนวิธีคิด วิธีปฏิบัติและวิธีให้คุณค่าที่ตั้งอยู่บนฐานการมองโลกที่เป็นจริงและลงไปสู่ท้องถิ่น ตามนโยบายของรัฐบาลที่พยายามจะกระจายอำนาจกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคและท้องถิ่น โดยมีข้อเสนอแนะและการประยุกต์ใช้ดังนี้คือ

ประการแรก นำภูมิปัญญาพื้นถิ่นทุนเดิมของชุมชนมาสร้างมูลค่าเพิ่มพระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบลพ.ศ.2542 ซึ่งแก้ไขพระราชบัญญัติ ฯ ฉบับเดิมพ.ศ.2537 ได้มีการจัดตั้งองค์การบริหารส่วนตำบลในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวน 477 อบต. พิจารณาจากระดับชั้นขององค์การบริหารส่วนตำบลที่มีรายได้(ไม่รวมเงินอุดหนุน) พ.ศ.2541 พบว่า จังหวัดชลบุรีมีองค์การบริหารส่วนตำบลชั้น 1 จำนวน 50 อบต. จังหวัดระยองมี 40 อบต. และจังหวัดฉะเชิงเทรา มี 1 อบต. ส่วนจังหวัดอื่น ไม่มีอบต.ชั้น 1 ซึ่งเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลมีเงินรายได้จากท้องถิ่นสูงสุด แต่มีระดับชั้น 5 มากที่สุดและเป็นองค์การบริหารส่วนตำบล มีเงินรายได้จากท้องถิ่นต่ำมาก ต้องอาศัยเงินอุดหนุนจากรัฐบาลมาก ในทางปฏิบัติจริงก็ไม่ได้ตามค่าของงบประมาณมีผลให้การพัฒนาท้องถิ่นไม่เป็นไปตามแผนขององค์กรที่ตั้งเป้าหมายไว้ ตามข้อเท็จจริงกระบวนการพัฒนาท้องถิ่นจะอาศัยแต่เพียงเงินอุดหนุนจากรัฐบาลอย่างเดียวคงไม่พอเพียง แต่องค์กรฯต้องรู้จักพิจารณาและประเมินศักยภาพของตนเอง ค้นหาสิ่งที่มีคุณค่าและภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นทุนเดิมที่มีอยู่และนำมาสร้าง “มูลค่าเพิ่ม” ให้กับท้องถิ่นของตนอาจจะเริ่มต้นจากสิ่งที่ทำได้ง่าย ๆ ให้คนในท้องถิ่นเรียนรู้ไปพร้อม ๆ กันและจัดการได้ด้วยตนเอง ประการสำคัญควรจะต้องเริ่มต้นจากภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเองก่อนหากไม่มีจึงมองหาจากภายนอกเช่น ชุมชน อื่น ๆ ที่มีภูมิรู้ในเรื่องนั้น ๆ และ/หรือประสานงานขอความร่วมมือจากส่วนราชการ องค์กรพัฒนาเอกชนหรือภาคธุรกิจเอกชนเข้ามาช่วยสนับสนุน โดยเฉพาะแหล่งสำคัญคือองค์การบริหารส่วนจังหวัดที่กำกับดูแลแผนพัฒนาท้องถิ่น โดยภาพรวมทั้งหมดสามารถจัดสรรงบประมาณจากส่วนกลางลงมาสนับสนุนโครงการในท้องถิ่นต่าง ๆ ได้รวม

ถึงอำเภอที่มีหน้าที่ประสานงานและอำนวยความสะดวกกับองค์กรบริหารส่วนตำบลในแต่ละแห่ง จะต้องสร้างเป็นเครือข่ายของความร่วมมือระหว่างท้องถิ่นกับองค์กรภายนอกเหล่านั้น

ประการสอง สร้างท้องถิ่นให้เข้มแข็งด้วยจุดแข็งภูมิปัญญาดั้งเดิมรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2540 หลังจากประกาศใช้ท้องถิ่นเริ่มได้รับทราบความสำคัญและความสนใจอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะเรื่อง “ท้องถิ่นและชุมชนที่เข้มแข็ง” กำลังจะกลายเป็นทฤษฎีใหม่ที่ถูกรับรู้เข้าใจไว้ในแผนของทุกกระทรวง ทบวง กรม โดยเฉพาะในกรอบนโยบายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 ได้บรรจุหลักปรัชญา “เศรษฐกิจพอเพียง” ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่ชาวไทย โดยคำนึงถึงทางสายกลางที่อยู่บนพื้นฐานความพอดีเน้นการพึ่งตนเอง ขณะเดียวกันให้ก้าวทันโลกในยุคโลกาภิวัตน์ ความสมดุลและการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการพัฒนาอย่างเป็นองค์รวมมีสมดุลระหว่างกระแสการแข่งขันจากโลกาภิวัตน์ (globalize) และกระแสท้องถิ่น (localize) มีความหลากหลายในโครงสร้างการผลิตมีการใช้ทุนที่มีอยู่ในสังคมให้มีประสิทธิภาพเกิดประโยชน์สูงสุดไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม ภูมิปัญญา และวิถีชีวิตที่ดีงาม¹ เป็นกรอบแนวคิดและแนวทางที่รัฐบาลและสำนักงานประมาณให้การส่งเสริมและสนับสนุน โดยมีแผนนโยบายการกระจายความเจริญไปสู่ท้องถิ่นดังนั้นองค์การบริหารส่วนตำบลจะต้องเข้ามามีบทบาทและวางแผนพัฒนาท้องถิ่นของตนเองมีวิสัยทัศน์รอบด้านมองเห็นระบบคุณค่าของท้องถิ่นของชาวบ้านและของชุมชนในท้องถิ่นต่าง ๆ โดยเฉพาะส่งเสริมสนับสนุนภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาดั้งเดิมให้มีการเรียนรู้ การสืบสานที่เหมาะสมเพื่อพัฒนาศักยภาพของตนเองอาศัยภูมิปัญญาของตนเองเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนและเข้มแข็งโดยมีรากฐานของภูมิปัญญาดั้งเดิมที่ได้รับการสืบทอดมาแต่บรรพบุรุษเป็นหลัก ข้อสำคัญการสร้างท้องถิ่นให้เข้มแข็งเป็นการรู้จักศึกษา วิเคราะห์ศักยภาพของตนเอง รู้จักเก็บข้อมูลท้องถิ่นด้วยตนเอง รู้จักวางแผนแม่บทของตนเองและดำเนินการตามแผนด้วยตนเองที่วางไว้ โดยเฉพาะแผนแม่บทขององค์การบริหารส่วนตำบลที่จะนำไปสู่การพึ่งพาอาศัยกันในหมู่บ้าน เพราะหมู่บ้านเดียวอาจจะพึ่งตนเองได้แต่จะให้เข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ดีกว่าถ้ามีการประสานเครือข่ายกับหมู่บ้านอื่นภายในตำบลเดียวกันหรือต่างตำบล ยกตัวอย่างเช่น หมู่บ้านแกะสลักหินที่อบต.เสม็ดและตำบลอ่างศิลาที่มีจำนวนหลายหมู่บ้านแต่มีความถนัดและแกะสลักหินไม่เหมือนกัน องค์กรจะประสานเครือข่ายความร่วมมือการช่วยเหลือกันได้อย่างไร โดยนำจุดแข็งของแต่ละหมู่บ้านและตำบลมาเอื้อประโยชน์ร่วมกันเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่นมากที่สุด

¹ ศุภชัย พานิชภักดิ์ “มองวิสัยทัศน์ผู้อำนวยการ WTO คนต่อไป” ใน มงกโลก. (ไอ เอฟ ดี), 2543. หน้า 11.

ประการสาม พัฒนาการออกแบบศิลปหัตถกรรม “สร้างจุดขายเสริมคุณค่า” ศิลปหัตถกรรมในภาคตะวันออกเป็นผลิตภัณฑ์ของท้องถิ่นเกิดขึ้นจากการผลิตของชาวบ้านตามความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตประจำวันมีลักษณะผลิตขึ้นเพื่อใช้สอยภายในครัวเรือนหรือเรียกว่า “หัตถกรรมพื้นบ้าน” เมื่อมีการผลิตกันมากขึ้นในขอบเขตที่กว้างออกไปถึงภายนอกท้องถิ่น ผลผลิตหรือหัตถกรรมก็กลายเป็นหัตถกรรมท้องถิ่นที่ขยายวงกว้างออกไปจากความเป็นมาของศิลปหัตถกรรมในเบื้องต้นผลิตขึ้นหลังประกอบอาชีพ มีรูปแบบและกรรมวิธีเรียนรู้จากธรรมชาติจากชนต่างวัฒนธรรม โดยมีวัตถุหรือวัสดุในท้องถิ่นเป็นวัตถุดิบหลักและคำนึงถึงประโยชน์การใช้สอยเป็นปัจจัยสำคัญ แต่ปัจจุบันสังคมได้ขยายตัวมากขึ้นความต้องการศิลปหัตถกรรมเดิมได้ลดลงไปและถูกแทนที่ด้วยผลิตภัณฑ์รูปแบบใหม่จากต่างประเทศ การส่งเสริมและการพัฒนารูปแบบศิลปหัตถกรรมไทยจึงมีความจำเป็น โดยเฉพาะการส่งเสริมทางด้านการออกแบบศิลปหัตถกรรมใหม่ ๆ เพื่อดึงดูดความสนใจของลูกค้า สร้างจุดขายและเสริมคุณค่าต่อผลิตภัณฑ์ในท้องถิ่นของตนเองเช่นทางด้านอัญมณีและเครื่องประดับต้องมีการพัฒนารูปแบบและการออกแบบเครื่องประดับให้มีความก้าวหน้า ตอบสนองความต้องการของตลาดแต่ละแห่ง ศึกษาแนวโน้มของรูปแบบและการออกแบบแต่ละตลาดเพื่อให้บริการแก่ผู้ผลิต เช่น โครงการพัฒนารูปแบบอัญมณีเทียมร่วมกับสมาคมเครื่องประดับอัญมณีเทียมเพื่อพัฒนารูปแบบเครื่องประดับเทียมของไทยให้ก้าวหน้าและได้มาตรฐานทัดเทียมกับต่างประเทศ¹ เป็นต้นดังนั้นการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรมพื้นถิ่นขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ในภาคตะวันออกต้องมีความตื่นตัวและตระหนักในเรื่องของการออกแบบและอาศัยการพัฒนาทางการออกแบบเสริมรูปแบบศิลปหัตถกรรมในท้องถิ่นให้มีคุณค่าทางด้านความงาม สร้างความประทับใจต่อลูกค้าเพื่อเพิ่มยอดขายในปริมาณที่สูงต่อไป

¹ สำนักงานปลัดทบวงมหาวิทยาลัย. ความต้องการกำลังคนในสาขาวิชาทางด้านอัญมณีและเครื่องประดับ. 2536. หน้า 33